

จดหมายเหตุ

เรื่องไต่สวนนายกุหลาบ

ซึ่งแต่งประวัติสมเด็จพระสังฆราชชั้นทุลเกล้าฯ ถวาย

พิมพ์ในงานพระศพ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชยดวง

ครบศกมาห

วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

จดหมายเหตุ

เรื่องไต่สวนนายกุหลาบ

ซึ่งแต่งประวัติสมเด็จพระสังฆราช^๕ชนทุกเกล้า ฯ ถวาย

พิมพ์ในงานพระศพ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชยดวง

ครบศตมาท

วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไขขวัญ

คำนำ

ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ. ศ. ๒๔๔๓ นาย ก. ศ. ร. กุหลาบ แต่งเรื่องพระประวัติสมเด็จพระสังฆราช (บุद्धเทว ต้า) วัดราชประดิษฐพิมพิ์เป็นเล่มสมุดตั้งขึ้นทูตเกล้า ๆ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๐๐๐ ฉบับ แล้วโฆษณาว่าคนรู้เรื่องพระประวัติสมเด็จพระสังฆราชยิ่งกว่าผู้อื่น ถึงสามารถเรียบเรียงขึ้นทูตเกล้า ๆ ถวายเป็นหนังสือสำหรับพระราชทานในงานพระเมรุดังนี้ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพิจารณาหนังสือนั้นเห็นเอาความเท็จมากถ้าวอยู่มาก ทรงพระราชดำริว่าถ้าเพิกเฉยเสียก็จะเหมือนทรงรับรองตามคำของนายกุหลาบ อีกประการหนึ่งทรงพระราชดำริว่าสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น ก็เป็นพระบรมราชกรรมวาจาจารย์ และเป็นพระมหาเถระอันทรงพระเกียรติคุณอย่างยิ่งในสังฆมณฑลพระองค์ ๓ จะปล่อยให้มหาชนหลงเชื่อถือความเท็จในเรื่องพระประวัติหากควรไม่ จึงมีพระราชดำริตั้งให้ตั้งกรรมการ มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นประธาน กับกรมพระนเรศวรวรฤทธิ และพระยาศรีวิบุริษา (กมล สดักษณ) เมื่อยังเป็นที่พระยาศรีสุนทรโวหาร ร่วมกันได้สวณเรียกหลักฐานที่นายกุหลาบอ้างในเรื่องพระประวัติสมเด็จพระสังฆราชที่แต่งขึ้น กรรมการได้ถามคำให้การนายกุหลาบ และสืบพยานอีกหลายปากได้ความชัดเจนว่านายกุหลาบเอาความเท็จมาแต่งขึ้นตามอำเภอใจ เมื่อกรรมการถวายรายงานการได้ส่วนจึงโปรด ฯ ให้ประกาศให้มหาชนทราบ แจ้งอยู่ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา

เล่ม ๑๘ หน้า ๘๗ ซึ่งออกเมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ร. ศ. ๑๒๐ (พ. ศ. ๒๔๔๔) นั้นแล้ว

หนังสือต่าง ๆ ในสำนวนการไต่สวนนายกุหลาบครั้งนั้น ส้มเต๋จ พระมหาสมณะเจ้า ๆ ทรงเรียบเรียงเข้าแฟ้มรักษาไว้ที่วัดบวรนิเวศ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๖ ประทานข้าพเจ้ามาให้รักษาไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร ด้วยทรงพระดำริว่ายังมีเรื่องสำคัญ ก็เป็นจดหมายเหตุในทางราชการ เรื่องหนึ่ง ส้มควรจะรักษาไว้ มิให้สูญไปเสีย ดังแต่ข้าพเจ้าได้รับหนังสือเรื่องนมา ก็คิดปรารภว่าน่าจะพิมพ์ แต่มานักถึงได้ไม่แน่ใจว่าจะเป็นประโยชน์หรือไม่ เพราะกรณีเป็นแต่เรื่องมั่วถั่วของนายกุหลาบใคร ๆ ในสมัยนั้นกรู้อยู่ด้วยกันว่านายกุหลาบชอบแต่งหนังสือเอาความเท็จมาแซกแซมหนังสือเก่าบ้าง แต่งขึ้นใหม่แต่อย่างอดว่าได้ชะบบมาจากที่โน้นที่นั่นบาง ดวงผู้นั้นให้หลงเชื่อว่าเป็นความจริง เรื่องนี้ผิดกับเรื่องอื่นเพียงถึงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรำคาญไต่ฝัดของรูปพระบาท จนต้องโปรดฯ ให้มีกรรมการไต่สวน ห้ามแก่นสารซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ทางความรู้ไม่ ข้าพเจ้าตั้งใจอยู่ตั้งกล่าวมา จึงยังมีพิมพ์หนังสือเรื่องกรรมการไต่สวนนายกุหลาบให้ปรากฏแพร่หลาย

ครั้นเมื่อเร็ว ๆ นี้มีผู้มาขออนุญาตต่อราชบัณฑิตยสถานว่าใครจะคัดหนังสือบางเรื่องซึ่งนายกุหลาบแต่ง อันรวมไว้ (ดูหนังสือต่างหาก) ในหอพระสมุดวชิรญาณ ข้าพเจ้าถามถึงประโยชน์ที่เขามุ่งหมาย ได้ความว่าเพื่อจะเอาไปใช้เป็นตำราศึกษาโบราณคดี ข้าพเจ้านึกเฉียดใจขึ้นมาว่าเห็นจะถึงเวลาแล้วที่ควรจะบอกอธิบายให้คนในสมัยนี้รู้ ว่าหนังสือของ

นายกุหลาบ เป็นอย่างไรจะได้ไม่หลงเชื่อ อีกประการหนึ่งในหนังสือพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ร่วมพิมพ์พระราชทานแจกในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในวันตรงกับวันสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ นี้ ก็มีสำเนาพระราชหัตถเลขาและสำเนาย่อรายงานกรรมการไต่สวนนายกุหลาบปรากฏอยู่ในนั้น มีผู้ใดถามใคร่จะเห็นคำวินิจฉัยของกรรมการโดยพิสดารเมื่อมีโอกาสจะพิมพ์หนังสือแจกในงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเซ็งโงง กรมศัตมาหิ ข้าพเจ้าจึงได้เลือกจดหมายเหตุและรายงานการไต่สวนนายกุหลาบ อันเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส มาพิมพ์เป็นหนังสือแจกในครั้งนี้ โดยเชื่อว่าท่านทั้งหลายที่รับไปจะพอใจอ่านกันโดยมาก

นายกุหลาบถูกไต่สวนเรื่องแต่งหนังสือเท็จเมื่อในรัชกาลที่ ๕ ถึง ๔ ครั้ง จดหมายเหตุและรายงานการไต่สวนที่พิมพ์ในหนังสือนี้เป็นแต่ครั้งเดียวและเป็นครั้งที่ ๓ ในการไต่สวน ครั้งที่ ๑ นั้น นายกุหลาบแต่งเรื่องพงศาวดารครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี พิมพ์ในหนังสือสยามประเภทอ้างว่ามีพระเจ้าแผ่นดินกรุงสุโขทัยองค์ ๑ ทรงพระนามว่า “พระปิ่นเกษ” มีพระราชโอรสได้รับรัชทายาท ทรงพระนามว่า “พระจุป็นเกษ” และกล่าวต่อไปว่าเมื่อพระจุป็นเกษครองราชสมบัตินั้น เดี่ยวพระนครแก่

(ค)

กรุงศรีอยุธยาตั้งน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตร
เห็นหนังสือนั้น มีพระราชดำรัสว่าเพียงแต่ นายกุหลาบเอาความเท็จขึ้นแต่ง
ตวงว่าเป็นเรื่องจริง ก็เป็นการไม่ดีอยู่แล้ว ยังซ้ำเอาพระนามพระจอมเกล้า
ไปแปลงเป็นพระบิณฑกษ พระจุลจอมเกล้าไปแปลงเป็นพระจุลบิณฑกษ
แล้วเกณฑ์ให้เสียบานเสียเมืองด้วย จะทรงนิ่งอยู่ไม่ได้ จึงโปรด ฯ
ให้ข้าหลวงเรียกตัวนายกุหลาบมาไต่สวน ว่ามีหลักฐานอันใดในการที่แต่ง
เรื่องพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา และมีหลักฐานอันใดที่อ้างว่าพระเจ้ากรุง
ศรีอยุธยองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระบิณฑกษ อีกองค์หนึ่งทรงพระนามว่า
พระจุลบิณฑกษ นายกุหลาบก็รับสารภาพว่าห้ามหลักฐานอันใดไม่ เป็นแต่
คิดประดิษฐ์ขึ้นเองทั้งสิ้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจึงมีพระราช
ดำรัสสั่งให้ส่งตัวนายกุหลาบไปคุมไว้ที่โรงเลี้ยงม้าคราวหนึ่ง (เห็นจะสัก
๗ วัน) แล้วให้ปล่อยตัวไป

ต่อมาอีกครั้งหนึ่ง ใน ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๓) นายกุหลาบแต่ง
อธิบายระเบียบการพระราชทานเพลิงพระศพ เมื่องานพระเมรุสมเด็จพระ
บรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ พิมพ์ในหนังสือสยามประเภท
อ้างว่าแบบแผนมีมาแต่โบราณในการถวายพระเพลิงย่อมทำอย่างนั้น ๆ มี
คำกราบทูลของตัว โปรด ฯ ให้ข้าหลวงเรียกตัวนายกุหลาบมาไต่สวน นาย
กุหลาบก็รับสารภาพว่า ห้ามสำหรับตำราอันใดไม่ เป็นแต่คิดแต่งขึ้นเอง
ผู้อื่น เมื่อเสร็จการไต่สวนครั้งนั้น โปรด ฯ ให้กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา
เมื่อเป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวัง ประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา

(ค)

แจ้งอยู่ในเล่ม ๑๗ หน้า ๕๓ ซึ่งออกเมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๘

(พ.ศ. ๒๔๕๓) แต่หาได้โปรด ฯ ให้ตั้งโทษนายกุหลาบอย่างไรไม่

ต่อมาอีกครั้งหนึ่ง ใน ร.ศ. ๑๑๘ นั้น นายกุหลาบก็แต่งเรื่อง

พระประวัติสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งดำเนินการได้ส่วนพิมพ์ไว้ในสมุด

เล่มนี้ แต่มีได้เป็นครั้งที่สอง การได้ส่วนนายกุหลาบยังมีอีกครั้ง ๑ เมื่อ

ตอนปลายรัชกาลที่ ๕ เรื่องครั้งหลังนั้นตัวข้าพเจ้าเป็นโจทก์ในหน้าที่

กรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครได้ทราบความตลอดเรื่อง จึงอาจจะได้

ได้ คือเมื่อ ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑) ในเวลานั้นนายกุหลาบเด็กออก

หนังสือสยามประเภทแล้ว แต่ยังมีแท่นพิมพ์อยู่ มักชอบพิมพ์เป็นใบปิด

จดอ้างอะไรเด่นต่าง ๆ วันหนึ่งข้าพเจ้าไปหอพระสมุด ฯ เห็นใบปิด

ของนายกุหลาบส่งมา อวดว่านายกุหลาบพบต้นมะขามกุหลาบหมายแผ่นดิน

พระเจ้าท้ายสระ จตุศักราช ๑๑๐๖ มีตราพระราชดำรัส ตราราชดำรัส และ

ตราบัวแก้วประทับเป็นสำคัญ และได้หนังสือนั้นไว้ในมือเล่มหนึ่ง ท้าว่า

ถ้าใครไม่เชื่อจะไปดูก็ได้ ข้าพเจ้าก็ไม่เชื่อ แต่เห็นว่าตามหน้าที่ของหอพระ

สมุดสำหรับพระนครไม่ควรจะเพิกเฉยเลย จึงวานพระยาปริยัติธรรมธาดา

(แพ ศาสตึกษมณ เป็รียน) ให้ไปดูหนังสือนั้นที่นายกุหลาบ พระยา

ปริยัติกถัมมารายงานว่าเป็นสมุดไทยมะขามหวดของเก่า ประทับตรา ๓ ดวง

จริงดังนายกุหลาบอ้าง และมีบานแผ่นอยู่ข้างต้นตงศักราช ๑๑๐๖ บัชวด

แต่พระยาปริยัติตั้งเกิดเห็นกระดาษตรงเลข ๐ นั้นซ้ำ ดูเป็นรอยชูดแก่

ข้าพเจ้าได้ฟังก็แน่ใจว่านายกุหลาบได้กฎหมายมะขามหวดครั้งรัชกาลที่ ๑

ไปจากที่แห่งใดแห่งหนึ่ง แล้วฉบับเลข ๖ เขียนแก้เป็น ๐ อย่างไม่ให้คนหลง
 เวลานานขึ้นไป ๖๐ ปี แต่เห็นว่าสำมุดเล่มนั้นเป็นหนังสือหลวงสำหรับ
 แผ่นดิน ไม่ควรจะให้ตกไปเป็นของผู้อื่น ข้าพเจ้าจึงนำความขึ้นกราบ
 บังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตามเรื่องที่ถูกกล่าวมา ก็
 โปรดฯ ให้เจ้าพระยาอภัยราชา (ม.ร.ว. ดม สุทัศน์) เมื่อยังเป็นที่
 พระยาอินทราชาธิบดีศรีหราชรองเมือง ไปเรียกเอาสำมุดกฎหมายนั้นจาก
 นายกุหลาบมาถวายทอดพระเนตร เมื่อเจ้าพระยาอภัยราชาได้สำมุดเล่มนั้น
 มาถวาย กราบบังคมทูลรายงานว่าเมื่อวันไปเรียกหนังสือที่นายกุหลาบนั้น
 มีกิจจะต้องไปแะที่ศาลากระทรวงนครบาล (อันอยู่ใกล้ ๆ กับที่อยู่ของ
 นายกุหลาบ) ด้วย ได้แะไปที่ตึกแถวถนนเฟื่องนครที่นายกุหลาบอยู่ ของ
 คู่มุมนั้นก่อน ได้แะเห็นศักราช ๑๓๐๖ ครั้นเมื่อกลับจากศาลา
 ไปเรียกเอาสำมุดนั้นจากนายกุหลาบ ว่าต้องพระราชประสงค์จะทอดพระ
 เนตร นายกุหลาบก็สั่งให้ โดยดี แต่เมื่อได้หนังสือมา เปิดดู เห็นตรง
 ๐ กลายเป็นเลข ๖ ไป คงเป็นด้วยนายกุหลาบคิดเฉลยใจแต่เมื่อเจ้า
 พระยาอภัยราชาไปขอดูคร่าวแรก ด้วยเจ้าพระยาอภัยราชาเคยเป็นผู้รับสั่ง
 สั่งตัวนายกุหลาบไปโรงเรียนบ้างเมื่อใดส่วนครั้งแรก จึงรับแก้ไขตัวเลข
 ในระวางเวลาที่เจ้าพระยาอภัยราชาไปออฟฟิศ ให้กลับเป็นเลข ๖ ตามเดิม
 สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทอดพระเนตรเห็นก็ทรงพระศรวอด คำรัลว่า
 เจ้าพระยาอภัยราชาเลี้ยงที่นายกุหลาบ แล้วพระราชทานสำมุดกฎหมายเล่มนั้น
 มาไว้ ในหอพระสมุดวชิรญาณ รอยที่นายกุหลาบขีดแก้ก็ยังปรากฏอยู่

(ง)

และยังมีเรื่องเนื่องต่อมา ด้วยในไม่ช้าก็มีผู้นำกฎหมายฉบับทดลองครั้ง
รัชกาลที่ ๑ เช่นเดียวกันมาบอกขายที่หอพระสมุดสำหรับพระนคร ๓ เดือน
และยอมให้หอพระสมุดซื้อราคา ข้าพเจ้าซื้อราคาเล่มละ ๒๐ บาท ผู้ขาย
มีความยินดีบอกว่าไม่รู้ว่าจะให้ราคามากถึงเท่านั้น ไปเดี๋ยที่นายกุหลาบ
หลุดออกซื้อเอาไปเสียเล่ม ๑ ให้ราคาเพียง ๒ บาทเท่านั้น เรื่องมีมาดังนี้.

กัม ๒๖ ทรงพรหมณี

นายกราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒

สำเนาพระราชหัตถเลขา

เรื่องให้ ได้ส่วนนายกุหลาบ

ซึ่งแต่งประวัติสมเด็จพระสังฆราชขันทอกล้ำ ๑ ถวาย

ที่ ๒๘/๑๔๓๘

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๓๘

ด้วยนายกุหลาบได้นำหนังสือพิมพ์เป็นเรื่องประวัติสมเด็จพระสังฆราช
มาให้ ๒๐๐๐ เล่ม มีความประสงค์จะให้แจกในงานเมรุ เห็นว่าหนังสือที่
นายกุหลาบเรียบเรียงแต่งขึ้นนี้ ไม่ควรแจกแก่ศิษย์หาทั้งปวง ฤฯคน
อื่น ๆ ทั่วไป เพราะเป็นถ้อยคำอันไม่น่าเชื่อ จะพาให้คนทั้งปวงดุ่มหลง
ไปในถ้อยคำอันนายกุหลาบกล่าวเท็จปนจริงเช่นนี้ สมเด็จพระสังฆราช
ก็นับว่าเป็นหลักเป็นประธานเป็นที่นับถือของคนเป็นอันมาก จึงเห็นควร
จะได้ส่วนเรื่องประวัตินี้ ให้ได้ความว่านายกุหลาบกล่าวเท็จเพียงไร
กล่าวจริงเพียงไร ขอให้กรมหมื่นฉวีรญาณวโรรส กรมหลวงนครสวรรค์
พระยาศรีสุนทรโวหารพร้อมกันได้ส่วน และให้มีอำนาจที่จะเรียกตัว
นายกุหลาบกับทั้งเรื่องราวทั้งปวงมาได้ส่วนได้จนตลอด แล้วให้ทำรายงาน
บอกมาให้ทราบ

สยามินทร์

จดหมายเหตุกรรมกรเรื่องใต้สวนนายกุหลาบ

รายงานประชุมตรวจคำวินิจฉัยของกรรมกร

วันที่ ๕ มีนาคม วันโกสินทร์ศก ๓๑๘ เวลาทุ่มเศษ

กรรมหมื่นวิริยญาณวโรรส ๑ กรรมหลวงนเรศวรฤทธิ ๑ พระยาศรี
สุนทรโฆหาร ๑ ผู้เป็นกรรมกรใต้สวนประวดีส้มเด็จพระสังฆราช ประชุม
พร้อมกันณตำหนักกรรมหมื่นวิริยญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร ได้
ปรึกษาการกันดังนี้

๑ ประวดีส้มเด็จพระสังฆราช ในสมุดพิมพ์ที่นายกุหลาบทูลเกล้าฯ
ถวาย กับในสยามประเทท หาเหมือนกันเป็นแบบเดียวกัน มีความ
มาก ๆ น้อย ๆ กว่ากัน ให้คิดเป็นข้อ ๆ รวมกันไว้ ดูจุ่มแจ้งใน
ระเบียบของกรรมกรนั้นแล้ว แต่ใต้สวนนายกุหลาบที่ละข้อ

๒ กำหนดจะใต้สวนนายกุหลาบวันที่ ๘ มีนาคม และออกคำสั่ง
ให้นายกุหลาบมาในวันนั้น

๓ ก่อนแต่เวลาประชุม ส้มเด็จพระวันรัตมาเฝ้ากรรมหมื่นวิริยญาณ
อยู่ กรรมกรจึงได้ถามความบางข้อกะท่านด้วย แจ้งอยู่ในคำของท่าน
นั้นแล้ว

๔ อ่านคำที่สืบมาได้จากบุคคลนั้น ๆ

เวลา ๒ ทุ่มเศษเลิกประชุม

วันที่ ๘ มีนาคม วันน โทสินทรศก ๑๑๘ เวลาบ่าย ๓ โมง ๒๗ นาที
กรรมการซึ่งได้ออกพระนามแต่นามมาแล้ว ได้ประชุมกันณศาลที่กล่าวแล้ว

๑ ได้ยื่นกระแสรวมกรร ชโยท รให้นายกุหลาบพังแต่้ว ชักถาม
นายกุหลาบถามข้อใดที่ระไวเนน น ยกุหลาบให้การแจ้งในคำให้การของ
นายกุหลาบนั้นแล้ว

๒ นายกุหลาบอ้างนายเทียนวรรณ หลวงเทพสมบัติ ดุ่น กับ
นายพดอยจำศาลเมืองลพบุรี ในคำบางข้อ กรรมการออกคำสั่ง เรียก
พยานเหล่านั้นมาในวันประชุมหน้า

เวลายาม ๑ กับ ๕๘ นาที เลิกประชุม

วันที่ ๑๑ มีนาคม วันน โทสินทรศก ๑๑๘ เวลาบ่าย ๓ โมงครึ่ง
กรรมการดำรับนั้น ได้ประชุมกันณศาลนั้น

๑ อ่านคำที่สืบมาได้จากบุคคลนั้น ๆ

๒ ฟังคำเบิกของนายเทียนวรรณแลหลวงเทพสมบัติ แต่ได้ส่วน
นายกุหลาบต่อไป แจ้งอยู่ในคำขอ คนทั้ง ๓ นั้นแล้ว

๓ ในการจะเรียงรายงานได้ส่วนถวาย ให้ใช้เรียงเป็นคำวินิจฉัย
ของกรรมการใบหนึ่ง ซึ่งกล่าวความเป็นกลาง ๆ ลงพระนามแต่นาม
พร้อมกัน แล้วกรมหมื่นวชิรญาณว โรรด์ทำจดหมายนำถวายฉบับหนึ่ง
ให้กรรมการอื่นลงพระนามแต่นามไว้ด้วย เพราะพระกับคฤหัสถ์ ใช้โวหาร
ในหนังสือถวายต่างกัน

เวลายาม ๑ กับ ๕๕ นาที เลิกประชุม

วันที่ ๓๓ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๘ เวลา ๔ ทุ่ม ๑๕ นาที
 กรรมการดำรับนั้น ได้ประชุมกันณสถานนั้น ตรวจร่างคำวินิจฉัย ตั้งแต่คำนำ
 จนถึงเรื่องสมเด็จพระสังฆราช ถวายตัวแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ตกกลงเป็นใช้ได้ เว้นไว้แต่ข้อที่ว่าด้วยนายกุหลาบอ้างว่า พระ
 เจ้าอัยกาเธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นพระอุปัชฌาย์ ให้
 เรียกนายกุหลาบมาได้ส่วนอีก

๑ คำนายเทียนวรรณแต่คำหหลวงเทพดัมมบดี บางข้อยังไม่แจ่มพอ
 แก่วินิจฉัย ให้เรียกพยานทั้ง ๒ มาถามอีก

๒ อ่านคำที่สืบมาได้จากบุคคลนั้น ๆ

เวลา ๗ ทุ่ม ๕๐ นาที เลิกประชุม

วันที่ ๑๔ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๘ เวลาบ่าย ๔ โมง ๒๕ นาที
 กรรมการดำรับนั้น ได้ประชุมกันณสถานนั้น ฟังคำพยานที่ตั้งให้เรียก
 ในวันหลัง แตนายพลอยมาถึงจากตพบูรี ได้มาเบิกความในวันนั้นด้วย
 เลิกประชุมเวลาบ่ายห้าเศษ

วันที่ ๒๓ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๘ เวลาบ่าย ๔ โมง ๕ นาที
 กรรมการดำรับนั้น พร้อมกันณสถานนั้น

๑ อ่านร่างคำวินิจฉัย ตั้งต้นใหม่จนจบ กับร่างจดหมายนำเห็น
 พร้อมกันว่าใช้ได้แล้ว

๒ ปรึกษาด้วยคำพยาน ความบางข้อไม่ควรจะเปิดเผย เพราะเป็นไปไรเขตของพยานเองบ้าง ของสมเด็จพระสังฆราชบ้าง ให้งดความเช่นนั้นเสีย แจ้งในรายงานสำหรับวันนี้แล้ว

๓ ปรึกษาดังหนังสือสำราญของนายกุหลาบที่ยื่นเมื่อวันนั้นเอง เห็นพร้อมกันว่า คำสำราญของนายกุหลาบนั้น เป็นเชิงอยู่ มิได้รับผิดตามความจริงใจ ควรจะคืนให้เจ้าของไป ไม่ยอมรับถวาย จึงให้เรียกนายกุหลาบมาชี้เหตุแล้วนายกุหลาบ ขอถอนหนังสือไปว่าจะทำมาขึ้นใหม่ กรรมการมอบฉันทะถวายกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสได้ว่า ถ้านายกุหลาบสำราญว่าตนจงใจกล่าวเท็จจึงรับ เพราะนายกุหลาบจะแก้ตัวไปทางอื่นไม่ได้ ด้วยพยานที่นายกุหลาบอ้างเบิกความไม่สม คำว่าที่นายกุหลาบอ้างก็ไม่จริงบ้าง กล่าวความไม่สมบ้าง ถ้านายกุหลาบไม่เปิดเผยความจริงใจก็อย่าให้รับ

เลิกประชุมเวลา ๓ ทุ่ม ๔๕ นาที.

วันที่ ๒๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๘ เวลาบ่าย ๔ โมง ๓๔ นาที

กรรมการสำหรับนั้น ได้ประชุมณสถานที่

๑ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสรับสั่งว่า เมื่อวันที่๒๔เดือนนั้นนายกุหลาบนำหนังสือสำราญมาขึ้นใหม่ แต่หาได้มาภายใน ๓ โมงตามปฏิญญาไว้ไม่ มาต่ออย่าคำ หาได้พบท่านไม่ ฝากหนังสือสามเถรอันเดชาอนุการในพระองค์ไว้ถวาย ท่านทรงเห็นว่า คำสำราญนั้น ยังหาทำด้วยน้ำใจอันจริงไม่ นายกุหลาบยังมีศรัทธาจริงไว้ ท่านจึงได้ทรงเซ็นยกคำสำราญนั้นคืนให้

นายกุหลาบไปในนามของกรรมการ ความแจ้งในสำเนาหนังสือของ
นายกุหลาบแต่คำเช่นนั้นแล้ว กรรมการเห็นชอบตามกรมหมื่นวชิรญาณ
วโรตรับสั่ง

๒ หนังสือที่กรรมการเรียกให้นายกุหลาบส่งมาพิสูจน์ตามคำที่เบิกถึง
นั้น บางเรื่องก็ไม่ได้อะไรกับประวัติสมเด็จพระสังฆราช เป็นแต่เรียกมา
เพื่อพิสูจน์ชื่อเสียงของผู้เรียงเรื่องประวัตินั้น บิดนั้นก็เสร็จธุระแล้ว ควรส่ง
คืนให้นายกุหลาบไป เขาไว้แต่หนังสือปฐมวงศ์ แต่หนังสือที่นายกุหลาบ
ตั้งข้อความคนเหตุข้าราชการผู้น้อยได้รับพระราชทานเครื่องอิศริยยศ ซึ่งนาย
กุหลาบส่งในชื่อของตำรามหาบุษมาตยานุกุลวงศ์

๓ อ่านตรวจคำวินิจฉัยแลจดหมายนำเสร็จแล้ว ลงนามพร้อมกัน

๔ โหวดขอพระทัยกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ในกรที่ทรงเชื้อ
เพื่อรับสั่งให้ขุนชำนาญ มรรคามาช่วยคัดพิมพ์พัสดุหนังสือซึ่งเกี่ยวกับการ
แต่เดิมมิให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรตรับสั่งโดยพระหัตถ์ไปขอพระทัย

๕ อ่านรายงานการไต่สวนในเรื่องประวัติสมเด็จพระสังฆราชแต่ต้น
จนจบถ้วน

เวลาย่ำค่ำ ๑๕ นาที เลิกประชุม

วันที่ ๑๓ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๘

เวลา ๔ ทุ่ม ๑๕ นาที

พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรตรัส }
พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ } กรรมการ
พระยาศรีสุนทรโวหาร

ประชุมพร้อมกันณตำหนักพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส
วัดบวรนิเวศ ได้อ่านตรวจคำวินิจฉัยของกรรมการปลุกเสกกัน ดังต่อไปนี้

คำนำ ตกลงใช้ได้

ข้อ ๑ ว่าด้วยลำดับวงศ์เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ หรือเจ้าพระยา
วิไชยชำนาญยุทธ ที่อ้างคำรามุขมาตยานุกุลวงศ์ว่าเป็นของเจ้าพระยา
ศรีธรรมราชา บัญรอด ถวายกรมสมเด็จพระบรมราชาธิบดีในรศ ๓๓๓ ใช้ได้

(๑) เรื่องตระกูลเจ้าขริวเงิน ใช้ได้

(๒) เรื่องใช้คำนำพระนามกรมสมเด็จพระบรมราชาธิบดีในรศ ๓๓๓
ว่าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ใช้ได้

(๓) เรื่องนายกุหลาบอ้างว่ากรมสมเด็จพระบรมราชาธิบดีในรศ ๓๓๓ เป็น
พระอุปถัมภ์ ตกลงจะเรียกนายกุหลาบมาสอบอีกครั้งหนึ่ง

(๔) ข้อที่นับสมเด็จพระบรมราชาธิบดีที่ ๓ เป็นพระเจ้าแผ่นดิน
ที่ ๓๓ ใช้ได้

ข้อ ๒ ว่าด้วยลำดับวงศ์สมเด็จพระสังฆราช ใช้ได้

ข้อ ๓ ว่าด้วยนายกุหลาบโยงวงศ์สมเด็จพระสังฆราชเข้ากับ
วงศ์เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ ใช้ได้

ข้อ ๔ ข้อที่ว่าด้วยสมเด็จพระสังฆราชเรียนพระปรีดิ์ธรรม
ในสำนักอาจารย์ชั้น ใช้ได้

ข้อ ๕ ข้อที่ว่าสมเด็จพระสังฆราชลี้จากสามเณรกลับไป
อยู่บ้านเดิมบางไผ่ใหญ่ ใช้ได้

- ข้อ ๖ ข้อที่ว่าบวชเณรใหม่ถืออุปัชฌาย์ในสำนักพระ
พิมตธรรม (พร) ใต้ได้
  - ข้อ ๗ ข้อที่ว่าสมเด็จพระสังฆราชเรียนพระปริยัติธรรม
ในสำนักอากาย (อ่อน) ใต้ได้
  - ข้อ ๘ ข้อที่ว่าด้วยถวายตัวสมเด็จพระสังฆราชแก่พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใต้ได้
- เลิกประชุมเวลา ๗ ทุ่ม ๕๐ นาที

วันที่ ๒๓ มีนาคม วันทโกสินทรศก ๑๓๘

เวลาบ่าย ๔ โมง ๕ นาที

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส	} กรรมการ
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์	
พระยาศรีสุนทรโวหาร	

ประชุมพร้อมกันณตำหนัก พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส
วัดบวรนิเวศ

ได้อ่านตรวจร่างคำวินิจฉัยของกรรมการ แด่ร่างหนังสือทุกเกล้า ๆ

ถวาย แต่ได้เห็นชอบพร้อมกันแล้ว

แต่ได้อ่านตรวจคำพยาน คือคำ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิศาค
บวรศักดิ์ กรรมการเห็นพร้อมกันว่าเปนเรื่องไปรเวตของท่าน ไม่ควร
จะลงพิมพ์ในตำนาน

กับคำพระชโลปมคุณมุนี มีที่ไมควรดงพิมพ์อยู่บ้าง กรรมการ
ได้ขีดเดาหมายดอกจันทน์ไว้ ในข้อที่ไมควรดงพิมพ์นั้นแล้ว

บรรดาคำพยานที่ได้มาเบิกต่อกรรมการนั้น ควรดงพิมพ์ได้ทั้งสิ้น
คำพระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิศาคาถบวรศักดิ์ ว่าด้วยเรื่องพระ
ภักทรมูขมุนีอีกคำหนึ่ง กรรมการเห็นพร้อมกันว่าท่านไม่ได้รู้แน่ แดทาน
ไม่ว่าจากตัวพระภักทรมูขมุนีด้วย คำพยานอื่นที่เป็นผู้รู้จักตัวพระภักทรมูขมุนี
ไม่พอแล้ว จึงให้ยกเสีย

คำพระวิเชียรภระวี (แก้ว) ที่มีไมควรดงพิมพ์อยู่แห่งหนึ่ง กรรมการ
การได้ขีดเดาหมายดอกจันทน์ไว้แล้ว

คำสมเด็จพระพุทธิโชษาจารย์ ควรยกแห่งหนึ่ง กรรมการได้ดง
ไว้แล้ว

คำพยานนอกนั้นควรเปิดเผยได้ทั้งหมด แล้วได้ปรึกษาเรื่องนาย
กุหลาบยื่นหนังสือสารภาพฉบับหนึ่ง ตกตงนายกุหลาบขอถอนเรื่องราว
คืนไป แดจะร่างมาถวายพระเจ้าห้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสใหม่
ถ้าพอพระทัยก็จะรับได้นำทูตเกล้า ๆ ถวายพร้อมกับรายงานของกรรมการ
ถ้าไม่พอพระทัยก็จะไม่ทรงรับ แดงขยู่ในรายงานอีกฉบับหนึ่งแล้ว

เลิกประชุมเวลา ๓ ทุ่ม ๔๕ นาที

วันที่ ๒๓ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๑

พระเจ้าห้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส
พระเจ้าห้องยาเธอ กรมหมื่นนครสวรรค์วรพินิต
พระยาศรีสุนทรโวหาร } กรรมการ

นี้พร้อมกันณคำหนักพระเจ้า้องยาเชอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส วัดบวร
 นิเวศ ได้อ่านหนังสือคำสารภาพของนายกุหลาบซึ่งนำมายื่นต่อกรรมการ
 แล้ว เห็นพร้อมกันว่า คำคำสารภาพของนายกุหลาบนั้นยังหาเป็นคำ
 คำสารภาพตามน้ำใจจริงไม่ เพราะตามที่กรรมการได้ไต่สวนมาแต่นั้น ได้
 ความชัดเจนว่านายกุหลาบตั้งใจจะกล่าวเท็จแล้ว เช่นนายกุหลาบอ้าง
 นายเทียนวรรณเป็นพยาน ครั้นนายเทียนวรรณมาเบิกพยาน ก็ไม่เต็ม
 คำนายกุหลาบอ้าง นายกุหลาบก็ไม่ได้ชักพยานให้กรรมการเห็นว่าพยาน
 กล่าวเท็จ แต่ที่อ้างตำราต่าง ๆ นั้น คำรานั้น ๆ ก็กดับเป็นปฏิบัตย์
 ของนายกุหลาบเองเป็นต้น เพราะฉะนั้นกรรมการจะรับคำคำสารภาพไว้ไม่
 ได้ แต่กรรมการได้ชี้แจงให้นายกุหลาบฟังตั้งนั้นแล้ว ถ้านายกุหลาบ
 คำสารภาพตามน้ำใจจริงแล้ว กรรมการก็จะรับนำทูลเกล้า ๆ ถวายพร้อมทั้ง
 รายงานของกรรมการ นายกุหลาบจึงขอถอนเรื่องรวมนั้นคืนไป แล้วพรู้ง
 นี้จะนำร่างหนังสือคำสารภาพมาถวายพระเจ้า้องยาเชอ กรมหมื่นวชิรญาณ
 วโรรสก่อน เมื่อเป็นที่พอพระทัยแล้วจึงจะทรงรับแต่ให้นายกุหลาบเขียน
 เป็นต้นฉบับมาขึ้นใหม่ ถ้าไม่พอพระทัยก็จะไม่ทรงรับ.

วันที่ ๒๔ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๘

ข้าพระพุทธเจ้า นายกุหลาบ อายุ ๖๘ ปี ขอพระราชทานพระบรม
 ราชโองการโปรดเกล้าฯ พระราชทานทำเรื่องราวคำสารภาพทูลเกล้า ๆ ถวายพระเจ้า้อง
 ยาเชอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส แลพระเจ้า้องยาเชอ กรมหลวง

นเรศวรอุทฺธิ เสด็จมาตั้งกระทรงพระนครบาด แด่ค่านับท่านพระยาศรี
สุนทรโวหาร กรรมการ ขอประทานกรุณาได้นำคำดำรัสภาพของข้าพระ
พุทธเจ้า ขึ้นน้อมเกล้า ฯ บังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าเดอของขุดพระบาท
พระราชอาญาไม่พินเกล้า ฯ

เดิมข้าพระพุทธเจ้าได้เรียบเรียง ประวัติดมเด็จพระสังฆราชวัดราช—
ประดิษฐ ลงพิมพ์ทูลเกล้า ฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๒,๐๐๐ ฉบับ
นั้น โดยจิตกรคิดเจตนามุ่งหมาย เพื่อฉลองพระเดชพระคุณที่ทรงพระมหา
กรุณาปกเกล้า ฯ ข้าพระพุทธเจ้ามาช้านาน ทั้งหวังด้วยเกล้า ฯ เพื่อจะ
ให้เป็นการเกียรติยศด้วย คิดด้วยเกล้า ฯ ทั้งนี้โดยความสุจริตดีงามภักดี
ต่อใต้ฝ่าเดอของขุดพระบาท กับได้นำดงพิมพ์ในดยามประเภทนั้น เพื่อจะ
ให้พระเกียรติยศสมเด็จพระสังฆราชแพร่หลายด้วย การที่ได้เรียบเรียง
ประวัติดมเด็จพระสังฆราชนั้น ข้าพระพุทธเจ้ามิได้ตั้งจิตกรคิดเจตนามุ่ง
หมายจะกล่าวความเท็จห้ามได้เลย เป็นความล้นยศความจริงของข้าพระ
พุทธเจ้า

ครนบดินกรรมการได้ทรงใต้ดงนข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าจึง
รู้สึกด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ว่าข้าพระพุทธเจ้ามีความผิดพระราชอาญา
ไม่พินเกล้า ฯ & ประการ คือ

๑ ข้าพระพุทธเจ้ามิได้ตั้งต้นร่างไปถวายอธิบดีกรมราชเลขาณุกการ ขอ
รับพระราชทานบรมราชานุญาตก่อน

๒ ข้าพระพุทธเจ้าเป็นคนหยาบใจเบาโง่เขลา หลงเชื่อคำวาเก่าที่คัด
ลอกต่อ ๆ มาหลายชั่วคน กล่าวถึงต้นวงศ์เจ้าพระยาข่านาญบริรักษ์ อยู่น

นำมาคือเป็นต้นวงศ์สมเด็จพระสังฆราชด้วย เพราะได้ทราบความที่สมเด็จพระสังฆราชบอกว่าเจ้าพระยาชำนาญ ๑ เป็นตาสมเด็จพระสังฆราช

๓ ข้าพระพุทธเจ้าเป็นคนใจเบา เชื่อคำบอกเล่าซึ่งบิดนถนดมชีพไปแล้ว ไม่มีหลักฐานพยานมั่นคงอันใด นำมาตั้งไว้ในประวัติสมเด็จพระสังฆราชบ้าง จึงมีความผิดซึ่งไม่ควรจะเชื่อได้

๔ ข้าพระพุทธเจ้าเชื่อคำบอกเล่าคนเก่าและญาติของสมเด็จพระสังฆราชบอกเล่าให้พออย่างไรก็เก็บมาเรียบเรียงลงในประวัติ

๕ ข้าพระพุทธเจ้าหาได้สืบถามตามพระเถร ซึ่งยังมีชีวิตอยู่โดยยังไม่ ข้อความจึงคลาดเคลื่อนบกพร่องอยู่หลายประการ

ข้าพระพุทธเจ้าอาศัยเหตุ ๕ ประการนี้ มาเรียบเรียงเป็นประวัติสมเด็จพระสังฆราชนั้น รู้สึกด้วยเกล้า ๑ ว่าข้าพระพุทธเจ้ามีความผิดด้วยทางราชการ พระราชอาณาไม่พินเกล้า ๑ ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ๑ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า นายกุหลาบ

ด้วยกรรมกาณผู้ได้ฉนวนประวัติสมเด็จพระสังฆราช ได้รับคำตำราภาพของนายกุหลาบเมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม เพื่อให้สำนักกรมบังคับกรมพระกรุณานั้น เห็นว่านายกุหลาบหาได้ตำราภาพด้วยน้ำใจอันจริงไม่ เพราะยังอำพรางปิดบังความจริงอยู่ จึงเรียกนายกุหลาบมาชี้แจงให้เข้าใจความที่กรรมการคัดค้านคำตำราภาพนั้น เมื่อนายกุหลาบขอถอนคำนั้นไปว่าจะเรียงมาใหม่ กรรมการจึงได้มอบฉันทะไว้ให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ตรวจร่าง ข้าพเจ้าได้

ตรวจหนังสือสารภาพที่นายกุหลาบยื่นวันที่ ๒๔ มีนาคม เห็นว่านายกุหลาบ
ยังมีสติความจริงไว้ คงจะชี้ให้เห็นปรากฏ

๑ นายกุหลาบอ้างพยานที่ยังมีชีวิต มีนายเทียนวรรณเป็นคน
พยานเบิกความเป็นปฏิปักษ์แก่คำของนายกุหลาบบ้าง เบิกความไม่ถึงบ้าง
นายกุหลาบก็ได้ชี้ให้กรรมการเห็นว่าพยานพิรุณ ข้อที่นายกุหลาบ
อ้างพยานไม่ได้จริงเช่นนี้ จะให้กรรมการเข้าใจว่าอะไร นอกจาก
นายกุหลาบจงใจกล่าวเท็จ

๒ ข้อที่นายกุหลาบอ้างคำวา กรรมการได้ให้นายกุหลาบตั้งคำมา
มาพิสูจน์ คำวาของนายกุหลาบเองก็กذبเป็นปฏิปักษ์แก่คำของนายกุหลาบ
นายกุหลาบอ้างคำมาได้จริงเช่นนี้ จะให้กรรมการเข้าใจว่าอะไร นอกจาก
นายกุหลาบจงใจกล่าวเท็จ

๓ เมื่อความปรากฏว่านายกุหลาบจงใจกล่าวเท็จเช่นนั้นแล้ว คำที่
นายกุหลาบกล่าวว่า นายกุหลาบเรียบเรียงประวัติสมเด็จพระสังฆราช
ตงพิมพ์ที่ภูเกล้า ฯ ถวายกิติ ตงพิมพ์ในสยามประเภทกิติ ก็เพื่อจะ
ฉลองพระเดชพระคุณแด่เพื่อให้เป็นพระเกียรติยศนั้น จะฟังว่าเป็นความ
จริงได้อย่างไร อันที่จริงที่นายกุหลาบพูดเกล้า ฯ ถวายหนังสือนั้น
ก็ด้วยคิดว่าถ้าหนังสือนี้ได้แจกในวงพระเมรุก็ดี หรือแม่ ไม่ได้แจก
แต่ไม่มีเหตุการณ์อะไรก็ดี หนังสือนั้นก็ชื่อว่า เป็นอันรับรองว่าเป็น
ความจริง หรือไม่ปรากฏว่าเป็นความเท็จ นายกุหลาบจะได้ถือเอาโอกาส
อันไหนว่าเป็นชื่อเสียงของตัวเอง ซึ่งจะเป็นเหตุให้คนนิยมเชื่อถือนายกุหลาบ
ในเหตุนี้ก็ดี ในเหตุอื่นก็ดี

เพราะเหตุตั้งอธิบายมาพอเป็นตัวอย่าง ข้าพเจ้าเห็นว่านายกุหลาบ
 ดำรงภาพพอเป็นที่ มิได้ดำรงภาพตามน้ำใจอันจริง ยิ่งบีบบังอำพรางความ
 จริงไว้ จึงคืนคำดำรงภาพฉบับนี้ให้นายกุหลาบ ในนามของกรรมการ
 ไม่ยอมนำถวาย เห็นไว้แต่จะเห็นว่านายกุหลาบเบียดเบียนความจริงและ
 ดำรงภาพด้วยน้ำใจอันจริง

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๕ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๘

ดงพระนาม กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ในนามของกรรมการ

คำวินิจฉัยของกรมการ

ด้วยมีพระบรมราชโองการ ให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส กรมหลวง
 นครศรีธรรมราช พระยาศรีสุนทรโวหาร เข้ากันเป็นกรรมการได้ส่วนประวัติ
 ของสมเด็จพระสังฆราช (ด่า) ที่นายกุหลาบเรียบเรียงทูตเกล้า ๆ ถวาย
 เมื่อคราวจารพระเมรุสมเด็จพระสังฆราชนั้น แต่ประวัติของสมเด็จพระ
 สังฆราชในสมุดที่พิมพ์ทูตเกล้า ๆ ถวายนั้น กับที่เปิดเผยในสยาม
 ประเภทเล่ม ๔ ตอนที่ ๓๐ ตั้งแต่หน้า ๓๓๖ ถึงหน้า ๓๖๗ กล่าวข้อความ
 มาก ๆ น้อย ๆ กว่ากัน ทั้งจำนวนก็ไม่เป็นอันเดียวกัน แต่ก็อ้างว่า
 เป็นหนังสือที่ได้เรียบเรียงทูตเกล้า ๆ ถวายทั้ง ๒ แห่ง แจกอยู่ในหนังสือ
 ๒ ฉบับนั้นแล้ว ข้อที่กล่าวมาน้อยกว่ากันอย่างไร แจกอยู่ในใบเทียบ
 หมายเลขที่ ๑ นั้นแล้ว

เมื่อข้อความในหนังสือ ๒ ฉบับนั้นมากกว่ากันเช่นนั้น จึงได้
 เก็บข้อความในหนังสือ ๒ ฉบับนั้นรวมเข้าด้วยกันเป็น ๒ หมวด หัวข้อ คือ
 เรื่องสมเด็จพระสังฆราชหมวด ๑ ถึงความนอกจากเรื่องสมเด็จพระสังฆราช
 หมวด ๑ แล้วแต่ได้ส่วนนายกุหลาบฟังคำพยาน ตรวจชำระหนังสือ
 ที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ แล้วสืบค้นความเข้าประกอบ แล้ววินิจฉัยดังต่อไปนี้

๑ ข้อที่กล่าวดำเนินวงศ์เจ้าพระยาชำนาญวิวิักษ์ หรือเจ้าพระยา
 วิไชยชำนาญยุทธ อ่างคำราชโสมหามุขมาตยานุญดวงค์ ๓๘ เดิมสมุดไทย
 บทที่ ๖ หน้า ๘๖ ว่าต้นฉบับเดิมเป็นของเจ้าพระยาศรีธรรมสาร
 (บุญรอด) ซึ่งเจ้าของถวายแต่พระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระ

พระปรมาภิไธย โนระนั้น
เหตุทั้งหลายดังต่อไปนี้

ได้ความว่าคำรำนนี้ไม่เป็นของที่มีอยู่จริงด้วย

ก กรมการได้ให้นายกุหลาบนำหนังสือแนบมาพิสูจน์ นายกุหลาบได้ตั้งหนังสือซึ่งนายกุหลาบตั้งชื่อว่าต้นเหตุข้าราชการผู้น้อยได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เป็นฉบับพิมพ์ขนาดยก ๑๖ หน้า แต่พิมพ์ยกละ ๕ หน้า ๓๐ ยก ซึ่งนายกุหลาบว่าพิมพ์ค้างอยู่ หนังสือแนบนี้กล่าวถึงเชื้อสายของข้าราชการซึ่งนายกุหลาบเรียงเอง แต่อ้างว่าได้คัดข้อความมาจากหนังสืออื่น ๆ อีกค่อหนึ่ง ไม่ใช่หนังสือที่คงการให้ตั้ง

ข ในหนังสือสยามประเภทซึ่งนายกุหลาบอ้างถึงคำรามหามุขมาตยานุกุลวงศ์ว่ามีก็เต็มสมุดไทยนั้น ก็ไม่ตรงรอยกัน บางแห่งก็ว่า ๑๖๐ เต็มหรือมีเล่มศ บางแห่งก็ ๑๐๐ เต็มถ้วนหรือมีเล่มศ บางแห่งก็ ๓๓๘ เต็ม บางแห่งก็ ๓๘ เต็ม ในสยามประเภทเล่มอะไร ตอนที่อะไร กล่าวว่ามีก็เต็ม แจ้งอยู่ในใบหมายเลขที่ ๒ นั้นแล้ว

ข ในหนังสือสยามประเภทเล่ม ๒ ตอนที่ ๕ หน้า ๑๘๓ นายกุหลาบกล่าวว่าหนังสือชื่อนี้ พระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระปรมาภิไธย โนระทรงเรียง ล้วนในเล่ม ๕ ตอนที่ ๑๐ หน้า ๓๓๗ กับ ๓๓๘ ค่อกัน นายกุหลาบกล่าวว่าหนังสือชื่อนี้ เจ้าพระยารัตนวงศวิมลราชถวายพระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระปรมาภิไธย โนระ กล่าวความไม่สัมพันธ์กัน

ค ในหนังสือสยามประเภท นายกุหลาบอ้างว่ามีหนังสือแนบอยู่แต่กำลังพิมพ์เพื่อจะขายเป็นเล่มใหญ่เท่ากฏหมายถึง ๑๕ เล่ม แจ้งอยู่ในใบหมายเลขที่ ๓ นั้นแล้ว เมื่อออกสยามประเภทเล่ม ๑ ตอนที่ ๑๓ นาย

หนังสือสงวน

กุหลาบว่าพิมพ์ไว้ได้ถึง ๓๖ ยกแล้ว หนังสือที่ส่งมาพิสูจน์นั้น แม้กถ้าว
ถึงวงศ์ข้าราชการก็จริง แต่เป็นฉบับที่นายกุหลาบเรียงเอง ไม่ใช่ต้นเดิม
ขนาดนำส่งมุกก็ไม่ส่งมุกกับที่กล่าว

ค นายกุหลาบเบิกความในเวลาไล่ถ้อนว่า หนังสือข้อนี้ไม่ใช่เป็น
หนังสือเจ้าของเดียวกันเช่นเข้าใจกัน แต่เป็นหนังสือฉบับเดียว แต่มี
ผู้แต่งเพิ่มเติมวงศ์ของตนเข้าไว้ต่อ ๆ กันมารวม ๓๙ เล่มเท่านั้น เมื่อออก
หนังสือสยามประเภทที่ ๑ เมื่อศก ๑๑๖ นายกุหลาบไม่ได้มีหนังสือข้อนี้
ดังที่กล่าวไว้ในสยามประเภทในเล่มแรกตอนอันมีแจ้งในใบหมายเลขที่ ๓ นั้น
ก่อนแล้ว เพราะนายกุหลาบซึ่งส่งมุกไทย ๆ จึงสูญหายไปเสีย ด้วยไม่นำพา
บ้าง นายกุหลาบลอกไว้แล้วจงใจทิ้งเสียบ้าง เรื่องที่ลอกนั้นก็เปนบางวงศ์
แต่นายกุหลาบเบิกความต่อไปว่า คำราเดิมเขาว่าไว้อย่างหนึ่ง นายกุหลาบ
เติมเขาเองบ้าง นายเวทเป็ดียนเปนพระยาอภัยรัตนฤทธิ จางวางเฉยเป็ดียน
เปนเจ้าพระยายมราช เป็นต้น เวลาที่เขียนลงพิมพ์ในสยามประเภทนั้น
นายกุหลาบกระเนเขาทั้งนั้น แจ้งอยู่ในคำเบิกความของนายกุหลาบใน
วันที่ ๑๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๘ ที่ตอหมายอักษร ก. ใว้แล้ว การที่
นายกุหลาบเบิกความดังนั้น ส่อให้เห็นว่าหนังสือที่นายกุหลาบขอคัดข้างไว้
ในสยามประเภทนั้นไม่จริงอย่างว่า แตนายกุหลาบเป็นคนไม่ตั้งใจชื่อในการ
รักษาหนังสือที่ผู้อื่นแต่ง กล่าวคือเขียนถ้อยคำของตนเองแซมเข้าไว้
นั้น แล้วแปลถ้อยให้ต้นฉบับเดิมสูญเสีย ด้วยนายกุหลาบตีแต่คงว่า
ตนเป็นคนเจ้าคำรา น่าจะรักหนังสือยิ่งกว่าเครื่องอาหารที่ประดับรัตน
ยิ่งเป็นหนังสือที่ได้อัปต่อมาแต่บุษย์นายอาจารย์ ยิ่งจะเป็นของล้ำคัญ

ทั้งสมุดไทยสมุดวงกมใช้ของที่พึ่งเกลียดซึ่งให้จิตใจทั้งเดีย นอกจากจะมี
เจตนาให้ฉบับเดิมสูญข้อนี้สมจริง สมุดที่นายกุหลาบส่งมาให้กรรมการ
ตรวจมีปฐมวงศ์เป็นต้น ก็ล้วนแต่มีข้อความที่แต่งแซมขึ้น แต่เปลี่ยน
แปลงสำนวนโวหารเพี้ยนจากของเดิมทั้งนั้น จะหาสมุดที่คงตามของเดิม
สักเรื่องเดียวก็ไม่ได้

เพราะเหตุที่หลายดั่งบรรยายมานี้ หนังสือข้อความหาขุมาตยา
นุกุลวงศ์ ที่นายกุหลาบอ้างว่าเป็นของเจ้าพระยาศรีธรรมราชธวัช
พระเจ้าอัยกาเธอ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีฯ ในรสนั้น หาได้มีจริงไม่
แต่ข้อความที่กล่าวด้วยเรื่องลำดับวงศ์เจ้าพระยาธำมัญญบริรักษ์ พังเขา
เป็นจริงไม่ได้

(๓) ข้อที่นายกุหลาบกล่าวในสยามประเภทเล่ม ๔ ตอนที่ ๓๐ นั้น
หน้า ๓๔๔ เป็นกิ่งความแยกออกไปจากลำดับวงศ์เจ้าพระยาธำมัญญบริรักษ์
ถึงตระกูลเจ้าขรรค์เงิน อังคัมพรปฐมวงศ์ของพระเจ้าอัยกาเธอ กรม
สมเด็จพระปรมาธิบดีฯ ในรสนั้น กรรมการได้เรียกหนังสือข้อนี้ให้นาย
กุหลาบส่งมาพิสูจน์ นายกุหลาบได้ส่งหนังสือปฐมวงศ์ฉบับที่พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีธนูทร
โวหาร (พัก) แต่ครั้งยังเป็นพระศรีธนูทรโวหาร เจ้ากรมพระอาลักษณ์
เรียงไว้เมื่อบวชโทศกจุลศักราช ๑๒๒๒ แต่จำนำว่าพระราชพงศาวดาร
เล่ม ๒ แต่มีข้อความแต่งขึ้นใหม่แซมไว้ในวาง ๆ หลายข้อ แต่ถ้อยคำ
สำนวนที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมก็มีเป็นอันมาก ดังที่หมายด้วยเส้นดินสอด

ไว้ ในสมุดของนายกุหลาบนั้นแล้ว แต่ข้อความเฉพาะเรื่องที่จะพิสูจน์นี้
 ยังคงตามต้นฉบับเดิม คือกล่าวความว่า “พระมารดาของพระภักดีดาใน
 กรมสมเด็จพระศรีสุทธราชาธิบดี เป็นน้องร่วมมารดาภิรมย์กับพระยาเจ้าพระยา
 ขำนาถบุรีรักษ์ ว่าที่โกษาธิบดีในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระบรมชนกรม
 มหาราชาธิราช พระยาเจ้าพระยาขำนาถบุรีรักษ์ ซึ่งเป็นป้าของพระภักดีดา
 ในกรมสมเด็จพระศรีสุทธราชาธิบดี มีบุตรกับเจ้าพระยาขำนาถบุรีรักษ์ผู้หนึ่ง
 ชื่อนายฤทธิ” ในหนังสือปฐมวงศ์นั้นกล่าวความเพียงเท่านี้ หาได้บอกชื่อ
 พระยาเจ้าพระยาขำนาถบุรีรักษ์แต่ชื่อของภรรยาของเจ้าพระยาขำนาถ
 บุรีรักษ์ไม่ ดังแจ้งอยู่ในหนังสือปฐมวงศ์ตอนที่หมายอักษร ข. ๖๖๖ แล้ว
 แต่หนังสือที่ชื่อว่าปฐมวงศ์นี้ ตามที่ได้เคยเห็นเพียงเท่าไร เป็นฉบับที่
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุทนต์วิจิตร
 (พัก) เรียงขึ้นนั้น แต่มีข้อความเพิ่มเติมแต่เปลี่ยนแปลงโวหารต่าง ๆ
 กันหลายฉบับ จึงเกิดมีหนังสือปฐมวงศ์หลายเจ้าของชน แต่หนังสือ
 ปฐมวงศ์นั้นมิใช่ของหลังพระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดี
 ชิโนรสต้นพระชนม์แล้วทั้งนั้น หนังสือปฐมวงศ์ที่นายกุหลาบส่งมาพิสูจน์
 ไม่สู้ตรงกับข้อความที่นายกุหลาบกล่าวไว้ ในสยามประเภทเล่ม ๔ ตอนที่ ๓๐
 หน้า ๓๔๔ ที่หมายอักษร ข. ๖๖๖ แล้ว เพราะฉะนั้นข้อความที่นายกุหลาบ
 กล่าวในสยามประเภทฉบับนั้นฟังเอาเป็นจริงไม่ได้ นอกจากข้อความ
 ที่กล่าวในฉบับอื่นซึ่งได้รับรองกันทั่ว ๆ ไปแล้ว

(๒) ข้อที่นายกุหลาบใช้ค้ำนำพระนามกรมสมเด็จพระปรมาธิบดี
 ชิโนรสว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ในบัดนี้นั้น ผิด เพราะนายกุหลาบ

ไม่เข้าใจว่าคำนำพระนามอย่างนี้ ควรใช้นำพระนามเจ้านายชั้นไหน ได้เคยเห็นใช้นำพระนามพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๓ เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๔ แด่ใช้นำพระนามพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๒ ในแผ่นดินบัตยุบนั้น ก็เข้าใจเสียว่าสำหรับใช้เฉพาะนำพระนามของพระเจ้าลูกเธอใน ๒ รัชกาลนั้น หาเข้าใจว่าสำหรับใช้เฉพาะชั้นไม่

(๓) ข้อที่นายกุหลาบอ้างว่า พระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นพระอนุชฌาย์ของนายกุหลาบนั้น ไม่ใช่แค่ความก็จริง แต่เป็นข้อที่ควรจะได้ตั้ง เพราะเป็นมุตแห่งตำรา มหาบุษมาศยานุกถวงศ์ ซึ่งเป็นหลักอันหนึ่งในการพิจารณา กรรมกรจึงตั้งให้นายกุหลาบเอาแผ่นทองแดงดวงชาตาของนายกุหลาบมาพิสูจน์ ให้ล้มคำที่นายกุหลาบกล่าวไว้ในสยามประเภทเล่ม ๒ ตอนที่ ๓ หน้า ๕๑ ซึ่งหมายเลขที่ ๕ โฉนดแล้ว ว่าพระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงดวงชาตาแต่ทรงตายพระหัตถ์ของท่านเองลงในแผ่นทองแดงนั้นว่า ท่านเป็นอนุชฌาย์ของนายกุหลาบ แต่แผ่นทองแดงนั้น นายกุหลาบเก็บไว้บูชาตลอดมาจนถึงเวลาที่ออกสยามประเภทตอนนั้น แต่จะให้ให้หาชนเห็นเป็นพยานด้วย นายกุหลาบแก้ว่านายกุหลาบบรรจุพระบาหารเสียแต่เมื่อครั้งนายกุหลาบบวชพระแล้ว แต่นายกุหลาบไม่มีสิ่งอื่นจะพิสูจน์ความชอบ กรรมกรได้ไต่ตั้งพระอัมรินทร์ภิรมมาตย์ ผู้ที่เคยเป็นจางวาง มหาดเล็กของพระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส แลอยู่ใกล้ท่านมาตลอดเวลานั้นพระชนม์ ก็ไม่ได้ความจริงว่านายกุหลาบได้อยู่ในสำนักของพระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระ

พระปรมาธิบดีชิโนรด์ ไม่ต้องกล่าวถึงว่าได้รับบรรพชาจากท่าน ความ
 ซอญแจในคำของพระอภันตริกามาตยนั้นแล้ว แตนายกุกุตาบเองก็
 กล่าวว่ไม่รู้จักพระอภันตริกามาตย แต่ไม่กล้าจะอ้างพระอภันตริกามาตย
 เป็นพยาน

ถ้านายกุกุตาบได้เคยบวชอยู่ในสำนักของพระเจ้าอัยยกาเธอ กรม
 ส้มเต๋จพระปรมาธิบดีชิโนรด์ แต่เป็นผู้ที่ท่านทรงพระเมตตาจริงแล้ว
 พระอภันตริกามาตยก็ควรรู้จักแต่จำได้ว่านายกุกุตาบได้เป็นศิษย์ของท่าน
 จริง เพราะนายกุกุตาบไม่ใช่สามเณรสามัญ ซึ่งจะผ่านความดังเกิด
 ของพระอภันตริกามาตย ฝ่ายนายกุกุตาบเด่าก็ควรรู้จักพระอภัน
 ตริกามาตยเหมือนกัน เพราะในเวลานั้นพระอภันตริกามาตยก็เป็นถึง
 งามงามมหาดเต็ก มิใช่คนสามัญซึ่งจะผ่านความดังเกิดของนายกุกุตาบ
 ไปเหมือนกัน

ด้วยเหตุดังนี้ ข้อที่นายกุกุตาบกล่าวว่พระเจ้าอัยยกาเธอ กรม
 ส้มเต๋จพระปรมาธิบดีชิโนรด์ เป็นพระอุมุขฌาย์ของนายกุกุตาบนั้น ฟัง
 เขาเป็นจริงไม่ได้

(๔) ข้อที่นับส้มเต๋จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ว่เป็นส้มเต๋จพระเจ้า
 แผ่นดินที่ ๓๓ นั้น นายกุกุตาบกล่าวว่นายกุกุตาบนับตามตำราฎใน
 ส้มมุคซึ่งพิมพ์ที่โรงหมอบเรตเต กรมการได้ตรวจหนังสือนี้ พบ
 ตำบับส้มเต๋จพระเจ้าแผ่นดินในคอนย่อเตในคอนพิศดารของส้มมุคนั้นคลาด
 กันเอง ในตำบับส้มเต๋จพระบรมไตรโลกนาถลงมา ในคอนย่อว่

สมเด็จพระอินทราชา แลวจึงถึงสมเด็จพระรามาชิตที่ ๒ ในตอนพิศดาร
ว่า สมเด็จพระรามาชิตที่ ๒ ต่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่เดี่ยว
รวมบริษัทของสมเด็จพระอินทราชา เข้าเป็นจำนวนบริษัทของสมเด็จพระ
พระบรมไตรโลกนาถ แลความที่กล่าวในตอนพิศดารนั้น ก็ไม่สมเหตุ
จึงได้สอบคำจากพระปางในนามสมเด็จพระอินทราชาธิราชในลำดับของ
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แลวจึงถึงสมเด็จพระรามาชิตที่ ๒ สม
กับความเป็นตอนย่อ ถือเอาคำจากพระปางเป็นหลัก สมเด็จพระบรม
ราชาธิราชที่ ๓ ต้องเป็นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินที่ ๓๑

๒. ลำดับวงศ์สมเด็จพระสังฆราชเพียงชั้น โยมผู้หญิงของท่านนั้น
นายกุหลาบให้การว่า นายกุหลาบไม่รู้ด้วยตนเอง นายกุหลาบได้
ถามแต่ทราบมาจากนายเทียนวรรณเป็นหนังสือ ได้ได้ส่งนายเทียนวรรณ ๑
เบิกความสมโดยมาก ผิดกันแต่ชื่อสามีของอำแดงจัน ซึ่งอ้างว่าเป็น
น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันของ โยมผู้หญิงสมเด็จพระสังฆราช ในสมุด
พิมพ์ของนายกุหลาบกล่าวว่าชื่อเดช นายเทียนวรรณเบิกความว่าชื่ออิน
แต่คำของนายเทียนวรรณไม่สมกับคำของอำแดงอ่วมบุตรอำแดงคุ่ม ที่
นายเทียนวรรณอ้างว่าเป็นน้องร่วมบิดามารดาเดียวกันของ โยมผู้หญิงสมเด็จพระ
พระสังฆราชเหมือนกัน ข้อความที่ผิดกันสำคัญนั้น คือ นายเทียนวรรณ
กล่าวว่าอำแดงจันคน ๓ อำแดงแจ่มยายนายเทียนวรรณคน ๓ นายขุน
ทองคน ๓ อำแดงคุ่มมารดาอำแดงอ่วมคน ๓ ผู้คนนี้เป็นน้องร่วมบิดา
มารดาเดียวกันกับท่านผู้มารดาสมเด็จพระสังฆราช ส่วนอำแดงอ่วม

กล่าวว่ ๔ คนนั้นเป็นน้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน แต่เป็นลูกผู้น้องของท่าน
 ผู้ซึ่งมารดาสมเด็จพระสังฆราช นอกจากนึ่งเรียงลำดับพี่น้องแตกต่างชื่อ
 ผิดกันอีก ดังแจ้งในใบเทียบลำดับวงศ์สมเด็จพระสังฆราชซึ่งหมายเลข
 ที่ ๔ นั้นแล้ว ในเวลานั้นมีคนสูงอายุนั้น นอกจากอำแดง
 อ่วมก็อีก ๒ คน คือ นายเกิดบุตรอำแดงจัน ผู้เป็นต้นตระกูลฝ่าย
 นั้น แต่มีอายุถึง ๘๐ ปีก็อะไรไม่ใคร่ได้ แลยกย่องว่าอำแดงอ่วม
 รั้มากกว่า แลได้อยู่มาที่บ้านเดิม แลนายรอดบิดาหลวงนวางกิจจาร
 (หรือ) เจ้ากรมวัดราชประดิษฐ์ ซึ่งญาติทั้งหลายที่ผู้ตั้งจนบุตรเองกล่าว
 ว่าเป็นคนสัดดีเพื่อน ได้ส่วนคนนั้นหลังก็คงรวมลงว่าเชื่อถือความรู้
 ของอำแดงอ่วมบ้าง ของนายเทียนวรรณบ้าง ไม่รู้ชั้นไปถึงชั้นสูง
 บ้าง จึงมีขอที่จะวินิจฉัยเพียงในคำของคนทั้ง ๒ เท่านั้น เห็นว่าอำ
 แดงอ่วมเป็นญาติชั้นผู้ใหญ่แก่กว่านายเทียนวรรณถึง ๑๔ ปี ทั้งได้อยู่
 ตลอดมาที่บางไผ่ใหญ่ซึ่งเป็นบ้านเดิม รู้จักญาติที่เป็นชั้นเดียวกัน และ
 ที่เป็นชั้นต่ำลงมาทุกสาขา ถูกต้องกับคำของคนในสาขานั้น ๆ เอง
 ส่วนคำของนายเทียนวรรณผิดจากคำของคนในสาขานั้น ๆ หลายแห่ง เช่น
 บอกนายกุหลาบว่า ลำดับอำแดงจันชื่อเดช เมื่อก่อนนั้นว่าชื่ออิน
 แต่นายเกิดผู้เป็นบุตรของอำแดงจันกล่าวว่าบิดาของนายเกิดชื่อเมือง สัมกับ
 คำของอำแดงอ่วม แลนายเทียนวรรณกล่าวว่าบิดาของหลวงธรรมาธิบดี
 ชื่อพึ่ง แต่หลวงธรรมาธิบดีบอกว่าชื่อขำสั้ คำของอำแดงอ่วม ภาย
 หลังนายเทียนวรรณจึงขอแก้เป็นชื่อขำ ซึ่งข้อว่านายเทียนวรรณ
 รู้จักวงศ์ญาติน้อยกว่าอำแดงอ่วม อีกประการหนึ่ง ถ้ามารดาของอำ

แดงอ่อมเป็นหนึ่งในมิตามารดา กับมารดาของสมเด็จพระสังฆราช นานี้
 ข้าแดงอ่อมจะยินดีบอกโดยทันทีว่าเป็นญาติสนิทกับสมเด็จพระสังฆราช ยัง
 ไม่ได้เห็นเหตุว่า ในอนาคตอ่อมจะแจ้งรับบอกว่า มารดาของข้าแดง
 อ่อมเป็นลูกพี่น้อง นอกจากความที่เป็นจริง หนึ่งคนนั้นก็เปนนาน
 ไม่ได้เคยเห็นบ้ายาตายก็มีมาก แต่คำที่ร้องเรียกกันว่ายาตายนั้น
 ก็ใช้ทอดต่อกไปถึงพี่น้องหรือตถุ พุณของของบ้ายาตายตรง ๆ ด้วย คน
 ในชั้นหลัง ได้ยินแต่เรียกดังนั้นไม่ว่าญาติผู้ใหญ่เนื่องกันมาอย่างไร
 ซอนก้ออาจจะเป็นไปได้ เพราะเหตุทั้งหลายที่บรรยายมานี้ จึงควรฟังคำ
 ของข้าแดงอ่อมเป็นประมาณในข้อว่า ข้าแดงจัน ข้าแดงแจ่ม ข้าแดงคุ้ม
 นายทองเป็นพี่น้องร่วมมิตามารดากัน แดเป็นลูกพี่น้องของท่านผู้ชมมารดา
 สมเด็จพระสังฆราช

(๓) ข้อที่ว่าพระศุภรัต (ข้าง) เป็นในรัชกาลที่ ๕ นั้น นายกุหลาบ
 ยอมรับว่าผิด แต่แก้ตัวว่า เดิมก็ตั้งว่าในรัชกาลที่ ๔ ภายหลังนาย
 เทียนวรรณบอกว่าในรัชกาลที่ ๕ ด้วยอยากจะให้ถูก นายกุหลาบ
 จึงได้ลบเลข ๔ กดพิมพ์เลข ๕ รอยแกยังมีปรากฏในสมุดที่หลุดเก่า ๆ ถวาย
 แต่นายเทียนวรรณกล่าวว่าเดิมนายกุหลาบตั้งไว้ว่าในรัชกาลที่ ๓ นายเทียน
 วรรณจึงบอกให้แก่

๓. ข้อที่นายกุหลาบ โยงวงศ์สมเด็จพระสังฆราชเข้าเป็นเชื้อสายเจ้า
 พระยาขำนาญบริรักษ์ ด้วยกล่าวว่ามารดาท่านผู้ชื้อเอี่ยม เป็นบุตรเจ้า
 พระยาขำนาญบริรักษ์ เกิดแต่เจ้าองอนุภรรยา ได้สามีชื่อนายพัน ตั้ง

บ้านเรือนอยู่ที่ตำบลบ้านกระเบื้องกรุงเก่านี้ นายกุหลาบอ้างว่าได้ทราบ
 มาจากนายเทียนวรรณ ๆ เมื่อกความแต่เพียงชั้นมารดาของท่านผู้ชื่อแย้ม
 เป็นบุตรเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ ได้ลี้ภัยมาอยู่บ้านเรือนอยู่
 ที่ตำบลบ้านกระเบื้องนี้ หาได้กล่าวถึงลำอ้างว่าเป็นมารดาของแย้มไม่
 กล่าวแต่รู้ว่าเป็นแขกเทศ แตนายเทียนวรรณยืนยันว่าได้เห็นชื่อแย้ม
 ผู้มีอายุขึ้นมาได้ถึง ๑๒๐ ปี ในเวลาที่นายเทียนวรรณมีอายุได้ ๑๕ ขวบ
 นายเทียนวรรณได้เห็น ๓ หน้าจำได้แต่เพียงรูปร่างโตสูงคล้ายพระศุภรัตกา
 ยานุกิจ (ข้าง) ที่เขนหย่อนอย่างคนแก่ คำของนายเทียนวรรณผิดจาก
 คำของอำแดงอ้อม อำแดงอ้อมกล่าวชื่อพริก เป็นมารดาของอำแดง
 ฉั้น อำแดงแจ่มขายนายเทียนวรรณ อำแดงคุ้มมารดาของอำแดงอ้อม
 กับนายทองแถมคนอื่นอีก พริกขายนำแดงอ้อมนั้น เป็นน้องร่วมบิดา
 มารดากับนายเรือนบิดาท่านผู้หรือตาของสมเด็จพระสังฆราช นายเรือนกับ
 พริก ๒ คนนี้เป็นบุตรพระยาจำเริญในแผ่นดินสมเด็จพระพุทธมหาราช
 ชื่อที่ว่ามีอายุขึ้นนั้น ก็ว่าพริกอายุ ๑๒๐ นายเรือนพี่ชายอายุร้อยห
 ปี ๑ คำของนายเทียนวรรณกับของอำแดงอ้อมผิดกันอย่างไร มีแจ้ง
 ในใบเทียบลำดับวงศ์สมเด็จพระสังฆราช ซึ่งหมายเลข ๔ นั้นแล้ว วินิจฉัย
 ตามคำเบิกของคนทั้งสองเห็นว่าคำของนายเทียนวรรณซึ่งเบิกในวันที่ ๑๑
 มีนาคม ร. ศ. ๑๑๙ ตอนหมายอักษร ค. มีพิรุธดังต่อไปนี้

ก. นายเทียนวรรณ กล่าว ว่าอำแดงบวบบุตรสาวใหญ่ของท่านผู้
 เกิดมาแต่กรุงเก่า มีอายุอยู่มากถึงเวลาที่นายเทียนวรรณไปลาบขอ แด

๒๕

อ้างแดงบวมอายุ ๘๐ ปีได้ ขอนพึงเข้าใจว่า เมื่อจุดศักราช ๑๑๒๘ ปี
ซึ่งเป็นปีที่กรุงเก่าเสียแก่ฟ่านนั้น อ้างแดงบวมเกิดแล้ว แดงขุมมาจนถึง
จุดศักราช ๑๒๒๔ ซึ่งเป็นปีนายเทียนวรรณบวชพระ อ้างแดงบวมต้องมี
อายุไม่ต่ำกว่า ๘๖ ปี ไม่สัมพันธ์ข้อที่ว่าอายุ ๘๐ ปีได้

ถ้าจะถือว่าประมาณอายุไม่แน่นอนจะมากกว่าที่วางก็ได้ ดังแต่ปีที่
อ้างแดงบวมเกิดจนถึงปีสมเด็จพระสังฆราชอุปัฏ คือ จุดศักราช ๑๓๗๕
ไม่ต่ำกว่า ๔๖ ปี ในระวางนี้ท่านสุธรรมมีบุตรที่ต้องคนเดียว ระยะห่าง
กันนัก แท้จริงหญิงอายุ ๔๐ แล้วไปจับจะเปิดนรกก็อยู่แล้ว

อีกประการหนึ่ง ท่านสุธรรมเมื่อคลอดอ้างแดงบวม ต้องมีอายุ
ไม่ต่ำกว่า ๑๖ ปี ถ้าจะมีสมเด็จพระสังฆราช อายุท่านสุธรรมไม่ต่ำกว่า
๖๓ ปี ใช่แต่เท่านั้นยังต้องคลอดบุตรต่อไปอีกถึง ๒ คน มีอายุพัน
กำหนดคลอดบุตรเสียแล้ว

เพราะฉะนั้นคำที่ว่าอ้างแดงบวมได้ เกิดมาแต่ครั้งกรุงเก่านั้นไม่จริงโดย

ข. อีกข้อหนึ่ง นายเทียนวรรณกล่าวว่า ท่านสุธรรมได้สามีแต่ครั้ง
กรุงเก่า เมื่อกรุงเสียแล้วพากันมากับมารดา แดงตั้งบ้านเรือนอยู่บางไผ่
ใหญ่ แขวงนนทบุรี อยู่มาถึงนายเทียนวรรณอายุได้ ๒๗ ปีจึงตั้งชีพ
เมื่อท่านสุธรรมตั้งชีพนั้นอายุได้ ๘๒ ปี ขอนพึงเข้าใจว่า เมื่อกรุงเก่าเสีย
ท่านสุธรรมมีอายุไม่ต่ำกว่า ๑๕ ปี แดงตั้งชีพเมื่อจุดศักราช ๑๒๓๐ ท่านสุธรรม
ต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า ๑๓๕ ปี ไม่สัมพันธ์ข้อที่ว่าอายุ ๘๒ ปี

อีกประการหนึ่ง เมื่อคลอดบุตรครั้งแรกสมเด็จพระสังฆราชลงมา
อายุจะมีเกินกำหนดมีบุตรดังกล่าวแล้วข้างต้นหรือ

เพราะฉนั้นคำที่ท่านผู้ข่มด้ามมาแถลงแต่ครั้งกรุงเก่านี้ไม่จริงเลย

ข. อนึ่งนายเทียนวรรณกล่าวว่า ท่านผู้แซ่พันองทั้ง ๕ คน
เกิดแต่ครั้งกรุงเก่ายังไม่เสียแก่พม่า กว่าท่านผู้ข่มด้ามเด็จพระสังฆราช
ต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า ๕๒ ปีเกินกำหนดคลอดบุตร แถมนครที่อ่อนกว่า
สมเด็จพระสังฆราชก็ยังมีอีกถึง ๒ คน เพราะเหตุนี้ท่านผู้แซ่พันองไม่ได้
เกิดครั้งกรุงเก่า จำนวนตามอายุแถบเมื่อสิ้นชีพตามคำนายเทียนวรรณ
ท่านผู้ข่มด้ามเกิดเมื่อจุลศักราช ๑๑๔๙ ถึงยังจะฟังเขาเป็นแน่ลงไปทีเดียวไม่
ได้ ก็พอสมกับจะคลอดบุตรในเวลาที่มีอายุไม่เกินกำหนด

ค. อนึ่งนายเทียนวรรณกล่าวว่า มารดาท่านผู้ข่มด้ามบุตรีเจ้า
พระยาชำนาญบริรักษ์ ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ซึ่งนาย
เทียนวรรณเรียกผิดว่าแผ่นดินที่ ๓๒ มีอายุขึ้นมาได้ ถึง ๑๒๖ ปีจึงสิ้นชีพ
เมื่อนายเทียนวรรณอายุได้ ๑๕ ปีดังนั้น ฟังเขาใจว่าแย้มเกิดเมื่อจุล
ศักราช ๑๐๙๓ สิ้นชีพเมื่อจุลศักราช ๑๒๑๙ ถึงจะทันเวลาเจ้าพระยาชำนาญ
บริรักษ์ ก็จริง ถึงดังนั้นก็จะคลอดท่านผู้ข่มด้ามบุตรีหัวมีอายุจะมีราว
๕๖ ปี ซึ่งเกินกำหนดไปหรือ อย่างไรก็ดี แย้มไม่อาจเกิดภายหลัง
จุลศักราช ๑๑๑๕ ซึ่งเป็นปีเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ ถึงอดัญกรรม หาก
จะเกิดในฝันเอง กว่าจะคลอดบุตรหัวมีอายุก็ราว ๓๕ ปี ก่อนข้างจะมาก
อยู่เหมือนกัน ถ้าท่านแย้มเกิดก่อนเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ ถึงอดัญ
กรรมกับ อายุเมื่อคลอดบุตรก็ยังไม่มากจนทุกที ขอนฟังเขาเป็นจริงไม่ได้

ค. อนึ่งนายเทียนวรรณมิได้บอกนายกุหลาบว่า ภรรยาเจ้าพระยา
 ขำนาญบริรักษ์ที่เป็นมารดาของแยม ชื่อลำอาง ฝ่ายนายกุหลาบออก
 พิมพ์เป็นคั้งนั้น ในดงยามประเภทเดิม ๔ ตอนที่ ๓๐ ด้วยไม่มีหลักฐานที่อ้าง
 ในทางไหนเลย นายเทียนวรรณก็ยอมรับชื่อลำอางเป็นบุรพดีศรีของตน
 ด้วยคุณภาพ มิได้พูดบอกต่างซึ่งเรียกในภาษาอังกฤษว่า โปเรเตลต์
 ความชอบ

คำของนายเทียนวรรณมีพิรุณมิได้ความจริงเช่นนั้น จึงไม่ควรฟังเอา
 เป็นจริง

ตามคำเบิกของอำแดงอ้อมนั้น อำแดงอ้อมเกิดเมื่อจุลศักราช ๑๑๙๐
 เมื่อครั้งกรุงเก่าเสีย พริกขายอำแดงอ้อมอายุได้ ๑๓ ปี ขอนพึงเข้าใจ
 ว่าเมื่ออำแดงอ้อมเกิด พริกขายของอำแดงอ้อมมีอายุได้ ๗๔ ปี กว่าอำแดง
 อ้อมจะมีอายุจำความบอกเล่าได้ พริกต้องมียายุพ้น ๘๐ ไปหลายปีแล้ว
 อยู่ข้างจะแก่มากเกินเวลาดอกเต่าสักหน่อย แต่อย่างไรก็ดี อำแดงอ้อม
 ได้รู้จักนายเรือนและอยู่กับพริกตลอดมาจนเวลาพริกสิ้นชีพ คำของอำแดง
 อ้อมในชั้นที่ดำเนินกับพริกเป็นพี่น้องร่วมบิดามารดาทั้งนั้น ควรฟัง
 เอาเป็นจริงได้ แต่คำที่ว่าพระยาเจ้าแผ่นดินเป็นบิดาของคนทั้งดงนั้น ไม่นับคง
 แต่ก็ไม่มีข้ออะไรที่จะหักล้างได้เหมือนกัน เพราะความที่กล่าวหาหญิงคน
 หนึ่งซึ่งเป็นญาติผู้ใหญ่ในตระกูล มีอายุยืนกว่าร้อย เป็นคำที่รับรอง
 ทั่วกันในหมู่ญาติ ต่างกันแต่เพียงชื่อเท่านั้น

เพราะเหตุนี้ ข้อที่โยงวงศ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้าเป็นเชื้อสาย
 เจ้าพระยาขำนาญบริรักษ์ มีชื่อแยมเป็นหัวค้อนั้น ฟังเอาเป็นจริงไม่ได้

๔. ข้อที่กล่าวว่่า ส้มเด็จพระสังฆราชได้เคยบวชเป็นสามเณรเด
เรียนพระปริยัติธรรมใน สำนัก พระอาจารย์ อินวัดใหม่ในคลองบางขุนเทียน
พร้อมกับพระปรีชาเฉลิม (นิม) บ้านบางกรวยนั้น นายกุหลาบอ้างว่าได้
รู้จากนายเทียนวรรณ ๆ รับผิดชอบอ้างแต่ไม่ได้รับว่าอาจารย์อินเป็นอุปัชฌาย์
แต่กล่าวว่าพระปรีชาเฉลิมชื่อเกิด ความชอบอ้างแดงอ้อมก็กล่าวว่่าร่วมกับ
นายเทียนวรรณ ต่างแต่ชื่อสมภารวัดใหม่ ว่าพระครู นิม แต่ว่าเรียน
กับนายจันท์ บิดาของตนเอง ขอนควรฟังได้แต่เพียงว่า ส้มเด็จพระ
สังฆราชได้เคยบวชเป็นสามเณรอยู่ที่วัดใหม่บางขุนเทียนในคราวที่พระปรีชา
เฉลิม (เกิด) บวชอยู่ที่วัดนั้น แต่ตามข่าวมรณภาพของพระปรีชาเฉลิม
(เกิด) ในราชกิจจานุเบกษาเล่ม ๓ จำนวนปัจจุบัญธิ์ศก จตุศักราช ๑๒๔๘
หน้า ๘๘ พระปรีชาเฉลิม (เกิด) มรณภาพในปีนั้น อายุ ๘๒ พระปรีชา
เฉลิมแก้ว่่าส้มเด็จพระสังฆราช ๘ ปี เป็นคนดะสนั้น หาใช่เพื่อนเณร
ของกันแต่กันไม่

๕. ข้อที่กล่าวว่่า ส้มเด็จพระสังฆราชลี้กจากเณรที่วัดใหม่บาง
ขุนเทียนนั้นแต่แล้ว กลับไปอยู่บ้านเดิมที่บางไผ่ใหญ่่นั้นเป็นข้อที่นายกุหลาบ
เดิมเขาเอง เพราะนายกุหลาบอ้างนายเทียนวรรณไม่ส้ม นายเทียนวรรณ
เบิกความว่่าเป็นเณรมาอยู่วัดราชบูรณะ ถึงความชอบก็ไม่หม้หัดกอก
แแต่มีคำ หลวงเทพส้มบักกล่าวว่่าได้ ยินมาจาก อาจารย์กัถันวัด โสมนัดซึ่งใน
เวदानั้นเป็นเณรอยู่วัดพิชัยญาติ แต่อาจารย์กัถันเป็นคนส้มสมเด็จพระ
สังฆราช แแต่มีคำพระพิมลธรรมอ้างว่่าได้ ยินมาจากอาจารย์กัถันเหมือนกัน
ว่่าอยู่วัดสังเวศวิศิ์ยาวาม ซึ่งส้มกับคำผู้ ขอนมากดว่่ากัน ขอนควรฟัง

ได้ว่า ส้มเด็จพระสังฆราชออกจากวัดใหม่บางขุนเทียน มาอยู่วัดสังเวช
วิศิษฏารามทั้งเป็นส่ามเณรหาได้ ดั่งเดี่ยวคราวหนึ่งไม่

๖. ข้อที่ว่าส้มเด็จพระสังฆราชบวชเป็นส่ามเณรใหม่ถืออุปัชฌาย์ใน
สำนักพระพิมลธรรม (พร) เจ้าอาวาสวัดราชบูรณะนั้น นายกุหลาบอ้าง
นายเทียนวรรณ แต่พยานเบิกไม่ได้ แต่ไม่มีมูลเลย แต่ข้อที่ว่า
พระพิมลธรรม (พร) เป็นเจ้าอาวาสวัดราชบูรณะก็ไม่จริง เป็นแต่ได้เคย
อยู่วัดนั้นครั้งส้มเด็จพระสังฆราช (นาค) แล้วไปครองวัดกัลยาณมิตร ข้อ
นี้แจ้งในคำของส้มเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ แต่คำหลวงเทพดมมศักดิ์ทาน
พระพิมลธรรม (พร) นั้นแล้ว ข้อนี้เป็นความที่นายกุหลาบจงใจแซม
เข้าไว้ตามความเดา

๗. ที่ว่าเรียนพระปริยัติธรรมในสำนักอาจารย์ชื่อนบ้านนาว่าวัดราช
บูรณะนั้น ตามคำพยานของนายกุหลาบแต่ตามความลับซ่อนได้ความว่า
เป็นความจริง แต่มิได้เรียนที่ศาลาการเปรียญวัดราชบูรณะ ส้มเด็จพระ
พุทธโฆษาจารย์ กล่าวไว้เรียนที่พระราชวังบวรกับอาจารย์ชื่อนแต่
อาจารย์จันทน์ บิดาของท่านเองผู้บอกหนึ่งตั้งอยู่ที่นั้นด้วยกัน ส้มกับอยู่
วัดสังเวชวิศิษฏาราม

๘. ข้อที่ว่าอาจารย์ชื่อนนำมาฝากพระครูศิลาโมกข์ แต่พระครูศิลา
ปาโมกข์นำถวายตัวแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ตามคำ
พยานของนายกุหลาบเองก็ดี ตามคำของพระวิเชียรภรรยาแด่พระภักตร์ธรรม
ชาดานุเคยอยู่วัดราชาธิวาสก็ดีไม่มีมูลเลย แต่เพียงข้อว่าพระครูศิลาโมกข์

เท่านั้น ก็ไม่มีใครเคยได้ยิน ในหนังสือสองฉบับ นายกุหลาบก็กล่าว
ไม่สมกัน ในสมุดที่หลุดแล้ว ๑ ถวายว่าที่วัดบวรนิเวศ ในสยามประเภท
ว่าที่วัดราชาธิวาส ข้อนี้ข้อความเท็จของนายกุหลาบเอง ตามความ
สอบสวนก็ไม่ได้ความแน่ว่าใครเป็นผู้ชักนำไปถวาย ได้ความแต่เพียงว่า
ได้อยู่ในสำนักพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่ครั้งท่านยังเป็น
สามเณรเท่านั้น

๘. ข้อที่ว่าในเวลานั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยัง
ไม่ได้เป็นอุปราช ด้วยพระเถรธรรมยุติกที่เป็นผู้ใหญ่กว่าท่านยังมีมาก
แต่พระภักทรมุขมุนี (เกิด) เป็นพระเถรผู้ใหญ่กว่าทั้งหมด จึงรับสั่งให้
พระภักทรมุขมุนีเป็นอุปราช บวชสมเด็จพระสังฆราชเป็นสามเณรนั้น
นายกุหลาบอ้างว่าพระธรรมวิโรจน์ (นก) วัดราชาธิวาสบอก แต่
นายกุหลาบไม่มีความรู้ ในข้อนี้ด้วยตนเองเลย พระภักทรมุขมุนี นายกุหลาบ
ก็ไม่รู้จัก พระภักทรมุขมุนีนั้น ยกผู้ที่ได้ รับตำแหน่งในแผ่นดินปัจจุบัน
นี้เสีย ก็มีแต่รูปเดียว คือ พระภักทรมุขมุนี (มา) เปรียญ ๘ ประโยค
ผู้มีอายุเด็กกว่าสมเด็จพระสังฆราช ไม่สามารถจะเป็นอุปราชของสมเด็จพระ
สังฆราชได้ ยังมีผู้รู้จักตัวอยู่หลายท่าน ตามคำรับสั่งเล่าของพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิศมัยวงศ์ศักดิ์ ว่าเป็นน้องของจอมมารดาของท่าน
ตามนัยนี้ต้องเกิดภายหลังจุลศักราช ๑๓๗๓ ซึ่งเป็นปีเกิดของจอมมารดา
ของท่าน แต่ก่อนจุลศักราช ๑๓๗๔ หลายปี เพราะสมเด็จพระพุทธ
โฆษาจารย์กล่าวไว้แก่กว่าท่าน ครั้งที่ท่านแรกรู้จักพระภักทรมุขมุนีนั้น
ท่านยังเป็นสามเณร ข้อที่นายกุหลาบกล่าวว่าพระภักทรมุขมุนี (เกิด)

เป็นอุปชฌาย์บวชสมเด็จพระสังฆราชเป็นด้ามเถวณัน เป็นความเท็จ
 นายกุหลาบ^{๕๕๕๕}บนชนทงน

(๑) ข้อที่นายกุหลาบกล่าวว่า พระภิกษุชมนัน เป็นบุตรที่ ๒ ของ
 พระยาจำแลนยากร (นุ่น) ในกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ ๒
 แด่เป็นพี่ชายที่ ๘ ของเกษจอมมารดา พระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่น
 พิศาลบวรศักดิ์นั้น นายกุหลาบอ้างว่าได้พบในตำราของพระสมุทรมุนี (สังข์)
 ที่พระภิกษุชมนัน (เมฆ) แต่ครั้งยังเป็นพระครูปลัดมหานายก ข้อนี้
 เป็นความเท็จที่นายกุหลาบจงใจกล่าวเหมือนกัน เพราะพระเจ้าบวรวงศ์เธอ
 กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์รับสั่งว่าพระภิกษุชมนันไม่ใช่พี่ เป็นน้องของเกษ
 จอมมารดา แต่ไม่ได้เป็นบุตรพระยาจำแลนยากร (นุ่น) ทั้งสองคน

(๒) ข้อที่ว่าเวदानั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่ได้
 ทรงเป็นอุปชฌาย์นั้นเป็นความจริง แต่ข้อที่ว่าพระเถรธรรมยุติกาก็เป็น
 ผู้ใหญ่กว่าท่านยังมีมาก แด่พระภิกษุชมนัน (เกิด) เป็นพระเถรผู้ใหญ
 กว่าทั้งหมดนั้น นายกุหลาบ^{๕๕๕๕}บนชนทงน ตามความที่กรมหมื่นวชิรญาณ
 วโรดมทรงอธิบายนั้น พระสังฆธรรมยุติกานั่นค่อยเป็นมาโดยลำดับ เดิม
 ก็เป็นมหานิกาย แต่เป็นพวกที่สนใจในวินัยปฏิบัติ เห็นกิจวัตรข้อใด
 ยังไม่ถูกต้องหรือปฏิบัติยังไม่เต็มที่ ก็ยกปฏิบัติให้ถูกต้องหรือให้เต็มที่
 แต่มีความวิตกวิจารณ์ วิจิกิจฉาปรารภวินัยวัตรมาก ตลอดจนการอุปสมบท
 มีวิธีทำได้เท่าไรก็ตาม จึงได้อุปสมบทในฝ่ายรามัญด้วย จึงเป็นหมู่
 ที่เขาได้^{๕๕๕๕}ทงมหานิกายแตรรามัญ พระสังฆพวกนี้มีพระบาทสมเด็จพระจอม
 เก้าเจ้าอยู่หัวเป็นหัวหน้า แต่แรกก็อยู่ในวัดมหานิกายนั่นเอง ยังหาได้

ปรากฏเป็นนิยายหนึ่งไม่ ถึงวัดราชาธิวาสในครั้งนั้นก็เป็นวนิพนธ์นิยาย ผู้
ที่เข้ามาอยู่ในคณะ ก็ล้วนแต่ผู้ทบวงมาเติมหานิยายเป็นเติม ผู้ที่เป็น
ตามแผนราก็ไม่ปรากฏว่าต้องบวงใหม่ ถึงสมเด็จพระสังฆราชที่นำที่จะเป็น
ตามแผนเดิมมา หาได้บวงใหม่ไม่ เมื่อพระสังฆพัทวงนั้นมพรรษาเป็นอุปัชฌาย์
อาจารย์ให้อุปสมบทกฤษบุตรได้แล้ว จึงเป็นหมู่ใหญ่เจริญขึ้น โดยลำดับมา
จนถึงแยกวัดอยู่แต่หมู่เดียวได้ จึงปรากฏเป็นนิยายต่างจากหมู่เดิม เรียก
ว่าธรรมยุติกาคามมูลเหตุ บันดาพระที่เขายกเรียกว่าธรรมยุติกาททั้งหมด
ไม่มีใครเจริญพรรษา ยกตั้งกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็
ตงมาก็ยังมีพระเถรานุเถระอื่นหลายรูป พระภักตร์มุขมุนีหาได้เป็นพระเถระ
ผู้ใหญ่ไม่ ถึงในชั้นหลัง ก็หาใช่พระที่มีชื่อเสียงไม่

๓๐. ขบที่ว่า สมเด็จพระสังฆราชเจ้า แปรต พระปริยัติที่พระที่นั่งดุสิต
มหาปราสาทได้ ๘ ประโยค แต่ยังเป็นตามแผน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวโปรด ทรงดูหลัง ตรัสชมว่า ตามแผนข้างเผือกเล็ก ๆ
ประหลาดดื้อจรรยา แดร์บลังให้กรมขุนกัทยาสุนทรเป็น โยมอุปฐากนั้น
นายกฤดาบอ้างว่าได้ ฟังมาแต่พระเจ้าราชวรวงศ์เธอพระองค์เจ้ากนิรี แด
พระภักตร์มุขมุนี (เมฆ) ได้ความตามที่รู้กันมาก ๆ แดได้ส่วนประกอบกันว่า
สมเด็จพระสังฆราชแปรตพระปริยัติธรรมได้ ถึงประโยค ๘ แต่ครั้งยังเป็น
ตามแผน แดตั้งถานที่นั้น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์กล่าวว่าที่วัดมหาธาตุ
ครั้งสมเด็จพระสังฆราช (ตอน) คำนี้ควรฟังได้ ด้วยในเวลานั้นการแปร
หนังสือ ได้มีแนวคิดที่สถิตย์ของท่านผู้เป็นอธิบดีในการนั้นเป็นพื้น นอก
จากนั้นฟังเอาเป็นประมาณไม่ได้ ด้วยท่านผู้นายกฤดาบอ้างก็ไม่มีแด

แต่นายกุหลาบเล่า ก็ไม่ควรเป็นที่เชื่อถือ เพราะข้อที่นายกุหลาบจงใจกล่าวเท็จเปิดเผยไว้ในหนังสือสยามประเภทเบตนัน มันไม่ถ้วน ดังจะชี้พอเป็นตัวอย่าง นายกุหลาบถอดอ้อไว้ในสยามประเภทเล่ม ๔ ตอนที่ ๓๓ หน้า ๗ ซึ่งหมายเลขที่ ๖ ไว้แต่นั้น ว่านายกุหลาบชำนาญในภาษาละติน แลรู้ภาษาสันสกฤต ครั้นจะให้แปลหรือแม้แต่เพียงอ่านให้ฟังต่อหน้า นายกุหลาบก็ไม่สามารถจะรับได้ กล่าวหาไม่ได้ เรียน เป็นแต่รู้บางคำ เช่นนี้จะเรียกว่าชำนาญได้อย่างไร คนจงใจกล่าวเท็จเห็นปานนี้ จะเป็นคนที่ดีเก็บรักษาเหตุการณ์ไว้ให้คนภายหลังให้อ่องแท้ได้อย่างไร

๓๑. ข้อที่ว่าสมเด็จพระสังฆราชได้อุปถัมภ์เป็นนาคหลวงที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วกลับไปบวชซ้ำอีกที่มหาสิมมาวัดธรรมยุติกานัน นายกุหลาบอ้างว่าได้รับรู้จากพระภิกษุมนูนี้ (เมฆ) บ้าง ได้เห็นในจดหมายเหตุของพระสมุทรมุนี (สังข์) ที่พระภิกษุมนูนี้ (เมฆ) บ้าง

ก. การที่อุปถัมภ์เป็นนาคหลวงนั้น สมเด็จพระสังฆราชก็เป็นตามเนรเปรียญ มีฐานะที่จะเป็นได้ แต่ไม่มีใครได้รับรู้ได้ฟังมาเลย ผู้ที่นายกุหลาบอ้างก็ไม่มีตัวแล้ว จดหมายเหตุก็ไม่ใช่ของมีจริง นายกุหลาบเองก็เป็นที่เชื่อถือไม่ได้ ด้วยเหตุที่กล่าวแล้ว ข้อนี้ยังฟังเขาเป็นจริงไม่ได้

ข. ข้อที่ว่ากลับไปบวชซ้ำอีกที่มหาสิมมาวัดธรรมยุติกานัน นายกุหลาบกล่าวหาที่มหาสิมมาวัดราชาธิวาส กรรมการให้นายกุหลาบอธิบายถึงมหาสิมา นายกุหลาบก็อธิบายถูกว่า มหาสิมาซึ่งผู้ปฏิบัติที่มุนีวัด เช่น วัดราชประดิษฐและวัดราชบพิธ แต่นายกุหลาบพิสดารไม่ได้ว่ามหาสิมาเช่นนั้น

ที่วัดราชาธิวาสมี ^{๒๕} ขอนนายกุหลาบเตาเอาทางต้น ^{๒๕} อันที่จริงในเวลานั้น
พระดั่งหมื่นกำลังนิยมใช้ที่ดั่งมากน้อย

ข. ข้อที่กล่าวว่าพระเนกขัมมุนีพระเถระผู้ใหญ่วัด बनเปนอุปัชฌายันน
นายกุหลาบอ้างว่าได้รู้จักพระธรรมวิโรจน์ (นก) แล้วมาลอบนายเทียน
วรรณ ๆ ก็รับถูกต้องกัน แม้พระธรรมวิโรจน์ (นก) เป็นคนเก่า
ได้เคยอยู่ในวัดราชาธิวาสมานาน บัดนี้ก็ไม่มีความจะลอบได้แล้ว จึงได้
ส่งนายเทียนวรรณ ๆ เบิกความส่งนายกุหลาบ แต่อ้างต่อไปว่า ส่งแจ้ง
พระดั่งฆราวาสบอกแก่นายเทียนวรรณ แต่คำเบิกของนายเทียนวรรณใน
วันที่ ๑๑ กับวันที่ ๑๔ มีนาคม ตอนหมายอักษร ค. ไม่ควรฟังเอาเป็นจริง
ด้วยประการดังต่อไปนี้

ก. นายเทียนวรรณกล่าวว่า นายเทียนวรรณได้เคยเห็นพระเนก
ขัมมุนี พรรณารูปร่างและอาการกิริยาได้ ครั้นกรรมการเอารูปพระ
พรหมเทพจารย์ (รอด) ให้ดู นายเทียนวรรณบุตรรับรองโดยทางอ้อม
ให้เข้าใจว่ารูปนี้และรูปพระเนกขัมมุนี ถึงมีคำอื่นว่ารูปนี้แม่นรูปพระเนก
ขัมมุนี นายเทียนวรรณก็ได้ขอว่าขอพระเนกขัมมุนีผู้ ไม่ได้เป็นอุปัชฌาย์
บวชใคร

ข. นายเทียนวรรณกล่าวว่า พระเนกขัมมุนีอยู่วัดเสนาสน์ เมื่อ
จุลศักราช ๑๒๒๖ ยังได้ลงมาในอารของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระ
พระปวเรศวริยาลงกรณ์ ที่วัดบวรนิเวศ นายเทียนวรรณจึงได้เห็น
ตามความที่รู้ทั่ว ๆ กันก็ดี ตามจดหมายเหตุของพระจันทร์ โคจรคุณกับ
คำของนายแห่ประกอบกันก็ดี พระพรหมเทพจารย์ (รอด) เป็นเจ้าวัด

เสด็จนารามรูปแรก อยู่ที่นั่นมาตั้งแต่บุญเบญจศก จุติศักราช ๑๒๒๕
แล้ว ข้อที่ว่าพระเนกขัมมุนีอยู่วัดเสด็จนั้นนั้นไม่จริง

๗. นายเทียนวรรณกล่าวว่า ไม่ได้เห็นสมเด็จพระสังฆราชเสด็จ
อากาศนบถือพิเศษแก่พระเนกขัมมุนีเลย ส่วนท่านผู้อื่นที่คุ้นเคยกันท่าน
ยังรำพันถึง ข้อนี้ข้อว่า คำที่นายเทียนวรรณกล่าวว่ามีสมเด็จพระสังฆราช
รับสั่งบอกว่าพระเนกขัมมุนีเป็นพระอุปัชฌาย์ของท่านนั้น ฟังเอาเป็นจริง
ไม่ได้ ถ้าจริง เวदानพระเนกขัมมุนีก็อาจเป็นอยู่ นายเทียนวรรณ
ก็อยู่ในสำนักสมเด็จพระสังฆราชมาหลายปี ก็คงจะได้เห็นท่านเสด็จอากาศ
นบถือพระเนกขัมมุนีเป็นพิเศษ ดูกุท่านได้เสด็จเฉพาะพระเจ้าบรมวงศ์
เธอ กรมสมเด็จพระปรมหาวชิราลงกรณ ซึ่งนายเทียนวรรณเดานอก
คำเบิกตามฉันทุเป็นศิษย์

อันที่จริง พระเนกขัมมุนีที่เป็นธรรมยุติกานั้น มีอยู่แต่รูปเดียว
ยังมีผู้เคยเห็นแต่รู้จักอยู่ด้วยกันมาก ตามคำพระพิณพิณยแต่คำพระลา
วัด โดมณสังฆวิหารผู้เคยเป็นอันเตวาลิกของพระเนกขัมมุนีมาก่อนกับคำท่านผู้
อื่นเจ้อกัน พระเนกขัมมุนีนั้นชื่อ คง เกิดเมื่อชวดดิถีจตุศก จุติศักราช ๑๑๗๗
เดิมเป็นมหานิกาย อยู่วัดสุทัศน์เทพวราราม แล้วไปครองวัดดัมพพันธวงศา
ราม ฟังเป็นธรรมยุติกานในชั้นหลัง ไม่เคยเป็นอุปัชฌาย์บวชใครเป็น
ธรรมยุติกายเลย ภายหลังได้ลาสิกขาบทเสีย เวदानนั้นอายุราว ๕๘ ปี

เพราะเหตุทั้งหลายดังบรรยายมา ข้อที่ว่าพระเนกขัมมุนีเป็นอุปัชฌาย์
อุปถัมภ์สมเด็จพระสังฆราชครั้งแรกนั้นไม่จริง ตามรับสั่งของกรมหมื่น
วชิรญาณวโรรสเจ้อกับคำของพระพิมลธรรมแลพระราชพงษ์ปฏิบัติว่า

พระเถระทั้งหลายในครั้งนั้น รับอุปถัมภ์บทธรรณกัมมรูปละหลาย ๆ ครั้ง เพราะหวังจะให้เป็นการมั่นคง แต่ในเวลาต่อมาสมเด็จพระสังฆราชมีอายุครบอุปถัมภ์บถนั้น เป็นเวลาที่ใช้อุปัชฌาย์รามัญ พระสุเมธอาจารย์ (เกิด) ได้เป็นพระอุปัชฌาย์ของสมเด็จพระสังฆราชด้วยรูปหนึ่ง พระกรรมวาจาจารย์นั้นไม่ปรากฏ แต่กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสรับสั่งว่า ครั้งพระจันทร์โคจรคุณอุปถัมภ์เมื่อมีชาติโทศกจุดศักราช ๑๑๕๒ นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระกรรมวาจาจารย์อยู่ แต่ทรงส่งดกรมวาจาอุปถัมภ์ท่านด้วย

ข้อนี้ควรฟังได้เพียงว่าสมเด็จพระสังฆราชได้อุปถัมภ์บถในเวลาที่ใช้อุปัชฌาย์รามัญ มีพระสุเมธอาจารย์ (เกิด) เป็นอุปัชฌาย์ด้วยรูปหนึ่ง แต่เวลานั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นกรรมวาจาจารย์อยู่

๑๒. ข้อที่ว่าสมเด็จพระสังฆราชได้เป็นพระอมรโมลีที่พระราชาคณะแต่ได้ลาสิกขาบทยุติคราวหนึ่งนั้น เป็นความจริงที่รู้อยู่ทั่ว ๆ กัน

๑๓. ข้อที่ว่าเมื่อสมเด็จพระสังฆราชอุปถัมภ์บถครั้งหลังที่วัดบวรนิเวศ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปวงเรศวริยาตงกรณีน เป็นพระอุปัชฌาย์ พระยาศรีสุนทรโวหาร (พัก) ครั้งยังบวชเป็นพระศรีวิสุทธิวงศ์เป็นพระกรรมวาจาจารย์นั้น เป็นความจริง แต่ข้อที่ว่าก่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปวงเรศวริยาตงกรณีนทรงกรมนั้น ฟังเอาเป็นจริงไม่ได้ เพราะพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปวงเรศวริยาตงกรณีนทรงกรมเมื่อเดือน ๕ ปีกุญตรีศก จุดศักราช ๑๒๓๓ แจ้งใน

ดำเนินด้วยพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมราชโอรสเสวยพระสุพรรณบัตรครั้งพระครูปลัดคัมภีร์มหาพนายกนั้นแล้ว ตามที่สอบสวนได้
สมเด็จพระสังฆราชบวชภายหลังเท่านั้น หรือว่าตงเฉพาะตามคำของสมเด็จพระ
พระพุทธโฆษาจารย์ สมเด็จพระสังฆราชบวชก่อนท่าน ๒ เดือน คือ เดือน
๒ ปีชวดจัตวาศก จตุศักราช ๑๒๑๔ แต่ข้อที่นายกุหลาบอ้างว่าได้เห็นใน
จดหมายเหตุโบราณว่า พระยาศรีสุนทรโหวहारเป็นกรรมวาจาจารย์นั้นนาย
กุหลาบไม่มีจดหมายเหตุนั้นจะพิสูจน์ เข้าใจว่าเป็นแต่คำที่นายกุหลาบบัน
ชน ด้วยตั้งใจจะทำให้ ชงหรือหน้าพงชน

(๓) ข้อที่ออกพระนามกรมสมเด็จพระปวงเรศวริยาตงกรรม ว่า
กรมหมื่นบวรวิชัย “ ดุพันธุวงศ์ ” นั้น นายกุหลาบแก้ว่าจำไว้ผิดเรียก
ไปด้วยอำนาจคิดปาก เช่นเดียวกับนายกุหลาบเรียกเจ้าฟ้าพิภุตของ
ซึ่งเป็นกรมขุนศรีสุนทร ต่อเทพว่า กรมขุนศรีสุนทร เทพ นั้น

๑๔ ข้อที่กล่าวตั้งแต่สมเด็จพระสังฆราชได้เป็นพระศาสนโสภณที่
พระราชอาคณระ แล้วแต่ไปอยู่วัดราชประดิษฐตลอดถึงสิ้นพระชนมน์
เป็นความจริงที่ปรากฏอยู่แล้ว แต่อย่างนั้นยังมีข้อที่คลาดจากความจริง
แกมอยู่ด้วย ดังจะกล่าวต่อไปนี้

(๑) เมื่อครั้งพระราชทานพระเกียรติยศแก่สมเด็จพระอริยวงศา
คตญาณ เดือนนั้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชนั้น นายกุหลาบกล่าวว่า
พระราชทานพระสุพรรณบัตรใหม่ อันที่จริง เป็นแต่พนักงาน
เชิญ พระสุพรรณบัตรครั้งเป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ มาตั้งสมโภชที่
ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้งนั้นพระราชทานแต่ใบกำกับ

พร้อมกับทรงเลื่อนกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เป็นเจ้าคณะใหญ่ พระองค์
 เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร เป็นเจ้าคณะรอง ฝ่ายธรรมยุติกนิกายแจ้งใน
 ราชกิจจานุเบกษาจำนวน ร.ศ. ๑๑๒ หน้า ๓๘๗ ถึง ๓๘๒ นั้นแล้ว นาย
 กุหลาบอ่านราชกิจจานุเบกษาหาเข้าใจว่าไม่กำกับพระสุพรรณบัฏใหม่ จึง
 เข้าใจเอาเองว่าพระราชทานพระสุพรรณบัฏใหม่ แต่สร้อยนามในหิริยบัตร
 เมื่อครั้งเป็นพระค้ำถนโสภณ แต่สร้อยนามในสุพรรณบัฏ เมื่อครั้ง
 เป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณกัฏก ๆ หล่น ๆ ไม่ถูกถ้วน

อนึ่งในใบกำกับพระสุพรรณบัฏนั้น หาได้ลงชื่อ ปีแฉะ จุดศักราชไม่
 นายกุหลาบเติมลงเอง แต่ใช้ชื่อปีผิด เพราะปีมะเมียเบญจศกไม่มี
 ด้วยว่าปีมะเมียเป็นศักราช ปีมะเส็งเบญจศกจึงจะถูก

(๒) ข้อว่าสมเด็จพระสังฆราชสถิตยในตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช
 ได้ ๘ ปี นั้น นายกุหลาบว่าคำนวณผิด ๘ ปีจึงจะถูก

(๓) ข้อที่ว่าสมเด็จพระสังฆราชประชวร ได้หาแพทย์เซตยศักดิ์
 รักษาด้วยน้ำมัน แต่นายกุหลาบกล่าวตามราชกิจจานุเบกษา

(๔) ข้อที่นายกุหลาบคำนวณพระชนม์สมเด็จพระสังฆราชก็ผิด ๘๗
 พรรษาโดยจันทรคติ ๘๐ พรรษาแต่ศโดยสุริยคติจึงถูก

(๕) ข้อที่นายกุหลาบว่า พระสังฆสังวรพระศัพดมเด็จพระสังฆราช
 ในลำดับขัตติยของรูปพระบาทนั้น นายกุหลาบกล่าวว่าได้เห็นพระสังฆ
 ธิชวดนำไป แต่เห็นในราชกิจจานุเบกษาว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวพระราชทานน้ำสังวรพระศพแล้ว พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการ
 ได้สังวรพระศพต่อไป นายกุหลาบคะเนเอาว่าพระสังฆสังวรด้วย จึงกล่าว

เพิ่มเข้า อันที่จริงตั้งพระศพหน้าพระที่นั่ง มีแต่พระบรมวงศ์
แต่ท่านเสนาบดีเท่านั้น

(๖) ข้อที่ว่าพระศพสมเด็จพระสังฆราชทรงดอมพอกนั้น นาย
กุหลาบอ้างราชกิจจานุเบกษา แต่นายกุหลาบมิได้ดูคำบอกแก้ ในราชกิจจา
นุเบกษาว่าทรงชฎา

(๗) ข้อที่ว่าพระราชทานพระเกียรติยศแก่พระศพสมเด็จพระสังฆราช
อย่างพระศพพระองค์เจ้าดำมัญนั้น นายกุหลาบว่า นายกุหลาบเต็มเอาเอง
ตามความเข้าใจ อันที่จริง พระศพสมเด็จพระสังฆราชได้พระราชทาน
อิศริยยศอย่างพระศพพระองค์เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่

(๘) ข้อที่ว่าในกรมพระเมรุสมเด็จพระสังฆราชมีการมหรศพดมโฆส
ตามธรรมเนียม นายกุหลาบพูดเอาเอง มิรู้ว่ากรมมหรศพตามธรรมเนียม
มีอะไรบ้าง

นอกจากนี้ยังมีข้อที่นายกุหลาบกล่าวด่วงหน้าถึงกรมพระเมรุตามไป
กรมของกระทรวงวัง แต่ภายหลัง ไปรกรมเปลี่ยนไปบ้างดังนี้

ก. เดิมว่าจะตั้งกระบวนที่หน้าวัดราชประดิษฐ ภายหลังเปลี่ยน
เป็นหน้าวัดพระเชตุพน

ข. เดิมว่าจะประทับทอดพระเนตรกระบวนที่พลับพลาข้างพระเมรุ
ด้านเหนือ เปลี่ยนเป็นที่มุกข์ของสนามหลวง ตรงป้อมเผด็จศักร

ข. เดิมในวันชักพระศพให้แต่งเครื่องยศ เปลี่ยนเป็นแต่งเต็มยศ
เมื่อรวมกล่าว ได้สดนได้ความว่า นายกุหลาบเป็นคนประกอบด้วย
โทษไม่ควรเป็นที่เชื่อฟัง ๗ ประการ คือ

ประการที่ ๑ นายกุหลาบเป็นผู้แต่งความเท็จ ออกอ้างตนให้เขา
เชื่อถือ เช่นออกอ้างว่ามีความจริง ซึ่งไม่มีจริง

ประการที่ ๒ นายกุหลาบเป็นผู้บอกความที่ไม่จริงจนตวจให้คนอื่น
ถือผิดๆ เช่นนายกุหลาบยื่นคำอ้างขึ้นให้เป็นอนุภรรยาของเจ้าพระยาชำนาญ
บริรักษ์ แดงใจกล่าวเท็จว่าพระพิมลธรรม (พร) เป็นอุปชฌาย์บวช
สมเด็จพระสังฆราชเป็นสามเณรครั้งที่ ๒ เป็นตัวอย่าง ถึงในหนังสือที่ผู้
แต่งตกมาอยู่ในมือนายกุหลาบก็มีข้อความเกิดแซมขึ้น ซึ่งไม่มีในฉบับ
ของผู้อื่น เช่นในหนังสือปฐมวงศ์ที่นายกุหลาบส่งมา ตอนหมายเหตุอักษร
ข. นน มีข้อความว่าเมื่อครั้งกรุงแตก กรมหลวงเทพหริรักษ์ทรงผนวช
เป็นสามเณรตามอาจารย์ไปทางอื่น ได้ตามนวกกลับมามาก เมื่อกรม
สมเด็จพระศรีสุริเยศราชกุมารีกับพระภักดีดาเล็ดจมาตั้งอยู่ที่คลองบางกอกใหญ่แล้ว
ขึ้นใหม่ในฉบับอื่น

ประการที่ ๓ นายกุหลาบเป็นผู้ทำลายความจริงซึ่งได้เป็นไปแล้ว
เช่นพระภักดีธรรม (มา) ไม่ได้เป็นพระเถระผู้ใหญ่กว่าพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็กลับกล่าวเสียว่าเป็นใหญ่ ถึงข้อความในหนังสือ
ที่ผู้แต่งไว้ นายกุหลาบเก็บเอาไปแต่งก็แต่งกล่าวเสียอย่างอื่น ทำ
ความที่กล่าวไว้เดิมให้เป็นที่ตั้งแห่งที่ เช่นในปฐมวงศ์ตอนหมายเหตุอักษร ข.
กล่าวว่ ครั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราชตั้งตัวเป็นเจ้า ตั้งให้นายฤทธิ
เป็นวังหน้า ครั้งนั้นเขาเรียกหม่อมบุญนาคภรรยานายฤทธิว่า เจ้าครอก
ข้างใน เรียกหม่อมอำพันบุตรนายฤทธิว่าพระองค์เจ้าอำพัน นายกุหลาบ
กล่าวในหนังสือพิมพ์ที่นายกุหลาบตั้งชื่อว่า ต้นเหตุราชการผู้ย่อยได้รับ

พระราชทานเครื่องอิสริยยศ (หน้า ๓๕๐) ว่าเจ้าพระยานครศรีธรรมราชตั้งให้ท่านบุญนาคและท่านอำพันแปดมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าทั้งสองคน

ประการที่ ๕ นายกุหลาบเป็นผู้รักษาหนังสือไม้ดี บันดาหนังสือที่นายกุหลาบมี แม่เป็นของผู้อื่นแต่ง ก็ไม่คงความแฉฉาวตามจำนวนเดิมอยู่ได้ ที่สุดแต่หนังสือที่นายกุหลาบเรียงเอง ถ้าเกิดเป็นสองฉบับขึ้นแล้ว ก็ไม่เหมือนกัน เช่นประวัติสมเด็จพระสังฆราชพิมพ์ทุกเล่ม ๆ กวยายยังไม่ทันไร แต่พอออกพิมพ์ในสยามประเภท ก็แปรไปแล้ว ไม่คงที่อยู่ได้

ประการเป็นคำรบ ๕ นายกุหลาบเป็นผู้เอาเองง่าย ๆ ซึ่งข้อความที่คนไม่รู้ เช่นจะกล่าวถึงเรื่องสมเด็จพระสังฆราชสันพระชนม์ เป็นแต่เห็นพระสังฆลือชวดคนนำไป ก็เดาว่าพระสังฆลือชวดพระศพอชัราชการ

ประการเป็นคำรบ ๖ นายกุหลาบเป็นผู้เติมข้อความที่เป็นจริงให้มากไปกว่าเหตุ เช่นข้อที่กล่าววว่า พระยาศรีสุนทรโวหาร (พัก) แต่ครั้งยังบวชเป็นพระ ศรีวิสุทธิวงศ์เป็นพระกรรมวาจาจารย์ของสมเด็จพระสังฆราชเมื่ออุปสมบทครั้งที่ ๒ ก็เป็นความจริงที่รับรองกันอยู่ทั่วแล้ว แต่นายกุหลาบเติมว่ามีในจดหมายเหตุโบราณ ข้อความที่จริงแต่เติมให้มากไปกว่าเหตุเช่นนั้น ย่อมเป็นที่ฉันทะของผู้ไม่รู้ความเดิม

ประการที่ครบ ๗ นายกุหลาบเป็นผู้มีกง่ายในการที่ใช้บ่อยคำจำนวน เช่น กรมหมื่นบวรวิชัย “สุริยพันธุ์” เรียกเป็นกรมหมื่นบวรวิชัย “สุพันธุ์วงศ์” หาได้ใคร่ครองให้ต้องเท่าก่อนไม่

แต่ประวัติสมเด็จพระสังฆราชทั้งสองฉบับนั้น เป็นเรื่องที่ประกอบด้วย โทษไม่ควรเป็นที่เชื่อถือ ๓ ประการ ปนคละกันอยู่แทบทั้งนั้นไป คือ ประการที่ ๑ แท้ไม่มีมูลทีเดียว เช่นกล่าววงศ์เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ เป็นต้น

ประการที่ ๒ แท้ปนจริง คือ คำความแท้แต่ถึงความจริง เช่นกล่าววงศ์สมเด็จพระสังฆราช โยงเข้าเป็น เชื้อสายของเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ เป็นต้น

ประการที่ ๓ จริงปนเท็จ คือ คำความจริงแต่ถึงความเท็จ เช่น กล่าวเรื่องสมเด็จพระสังฆราชแปลพระปริยัติธรรมได้ ๘ ประโยคแต่ครั้งยังเป็นสามเณร ซ่อนเป็นความจริงที่รู้กันอยู่ แต่ซอกที่กล่าวว่ามีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดูปลงเป็นต้นนั้น เป็นความเท็จ

นอกจากนี้ ยังมีซอกที่กล่าวไม่สัมพันธ์สมปลาย ซึ่งล่อความเท็จของผู้เรียงอีก เช่นกล่าวถึงเรื่องอาจารย์อ่อนบาทสมเด็จพระสังฆราชไปหาพระครูศีตปาโมกข์ แลถวายตัวแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บางแห่งกว่าหัวตบวรรณคดีหัวขาว บางแห่งกว่าหัวตราขาวิชาดี

ก็เมื่อประวัติสมเด็จพระสังฆราชเป็นเรื่องประกอบด้วย โทษไม่ควรที่พึงตั้งน มื้ออะไรเป็นเหตุให้นายกุหลาบกล่าวถึงทุนพิมพ์หนังสืออันแตกต่า ๆ ถวาย ซ่อนก็แต่เห็นชัดว่า ถ้าหนังสือนั้นได้แจกในวาระพระเมรุก็ได้ หรือแม้ไม่ได้แจกแต่เก็บงำอยู่ก็ดี หนังสืออันนี้ได้ชื่อว่าได้รับความรับรองว่าเป็นจริงหรือไม่ปรากฏว่าเป็นเท็จ นายกุหลาบจะได้ถือเอา โอกาสอันใดเป็นชื่อเสียงของตน แล้วแต่เปิดเผยแพร่เรื่องนั้น ๆ ที่ประกอบด้วยโทษไม่ควร

เชื้อฟังในหนังสือพิมพ์ดวงใหม่หาชนเชื้อถือ เพื่อหาผลประโยชน์เข้าตัว
ตั้งการณที่เปนมามาแล้วในหนหลังแต่กำลังเป็นอยู่บัดนี้

เมื่อได้ส่วนได้ความชัดสิ้นแล้ว จึงพร้อมกันวินิจฉัยว่าประวัติสมเด็จพระสังฆราชทั้งในสมุดพิมพ์ที่นายกุหลาบทูลเกล้าฯ ถวายทั้งในสยามประเภทเล่ม ๔ ตอนที่ ๓๐ นั้น ไม่ควรเป็นที่เชื่อถือของชนทั้งปวง แตนายกุหลาบกล้าทูลเกล้าฯ ถวายหนังสือแสดงเรื่องซึ่งตนรู้ยู่เต็มใจว่าประกอบไปด้วยความเท็จฉบบัหนึ่ง แดจใจกต๋าวเท็จเบียดเผยในสยามประเภทฉบบันั้น แสดงอาการให้คนทั้งหลายเข้าใจไปว่าคนได้ทูลเกล้าฯ ถวายเรื่องที่พิมพ์ไว้ในนั้นซึ่งประกอบด้วยความเท็จจุกกันอีกฉบบัหนึ่งด้วยเช่นนี้ ได้ชื่อว่าหมิ่นต่อพระบรมเดชานุภาพ เป็นความผิดใหญ่ของนายกุหลาบอีกส่วนหนึ่ง ชอนคองอาศัยพระมหากรุณาเป็นที่ตั้ง จะควรร้ถานไรสุดแต่จะทรงพระมหากรุณา.

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๗ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๘

(ลงพระนาม) กรมหมื่นนวัชรินทรานวโรว

(ลงพระนาม) นเรศวรวรฤทธิ

(ลงนาม) พระยาศรีสุนทรโวหาร

สำเนาจดหมายนำถวายรายงานการไต่สวน

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๗ มีนาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๓๘

ขอถวายพระพร

ตามกระแสพระบรมราชโองการที่ ๒๘/๑๕๓๘ ทรงพระกรุณาโปรด
ให้อาตมภาพ กับกรมหลวงนเรศรวรฤทธิ์ พระยาศรีสุนทรโวหาร
พร้อมกันไต่สวนประวัติสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งนายกุหลาบพิมพ์
เกล้า ๆ ถวาย เมื่องานพระเมรุสมเด็จพระสังฆราชนั้น อาตมภาพได้
พร้อมด้วยกรมหลวงนเรศรวรฤทธิ์ แด่พระยาศรีสุนทรโวหาร เข้ากันเป็น
กรรมการ ตรวจสอบประวัติของสมเด็จพระสังฆราช ในสมุดที่นายกุหลาบ
พิมพ์เกล้า ๆ ถวาย กับในสยามประเพณี ๔ ตอนที่ ๓๐ ตั้งแต่
หน้า ๓๓๖ ถึงหน้า ๓๖๗ ได้พบข้อความมาก ๆ น้อย ๆ ว่ากัน ทั้งจำนวน
ก็ไม่เป็นอันเดียวกัน แต่ก็อ้างว่าเป็นหนังสือที่เตรียมเรียงทูลเกล้า ๆ ถวาย
ทั้งต้องแจ้ง เมื่อพบข้อความในหนังสือต้องฉบับนั้น มากน้อยกว่ากัน
เช่นนั้น จึงได้เก็บข้อความในหนังสือต้องฉบับนั้นรวมเข้าด้วยกัน บันแปล
ต้องหมวด หัวข้อ คือ เรื่องสมเด็จพระสังฆราช หมวด ๓ ถึงความ
นอกจากเรื่องสมเด็จพระสังฆราช หมวด ๓ แลแล้วได้ส่งนายกุหลาบ
ฟังคำพยาน ตรวจสอบประวัติที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ แลสืบสวนความเข้า
ประกอบได้ความว่า นายกุหลาบผู้เรียงประวัตินั้น ประกอบด้วยโทษ
ไม่ควรเป็นที่เชื่อฟัง ๗ ประการ คือ

๑ เป็นผู้แสดงความคิดเห็นอย่างคนให้เขาเชื่อถือ เช่นขออดอ้างคำกว้างที่ไม่มีจริง

๒ เป็นผู้บนความที่ไม่มีจริงจน ดวงใจคนเชื่อถือผิดๆ เช่นแต่งข้อความไม่มีมูลจนแล้ว อ้างว่าเก็บมาจากตำราชื่อนั้นชื่อนี้ ซึ่งไม่มีจริงบ้าง แซมเข้าไว้ในหนังสือที่ผู้อื่นแต่งบ้าง

๓ เป็นผู้ทำลายความจริงซึ่งได้เป็นไปแล้ว เช่นกล่าวเบียดเบียนข้อความที่เป็นปฏิปักษ์แก่เหตุ หรือข้อความซึ่งมีผู้กล่าวหรือแต่งไว้ในหนังสือซึ่งเป็นจริง ให้กลายเป็นที่สงสัย

๔ เป็นผู้รักษาหนังสือไม่ดี บันดาหนังสือที่นายกุหลาบมีอยู่ ด่วนเป็นของไม่คงตามเดิมทั้งนั้น

๕ เป็นผู้เอาอย่างง่าย ๆ ซึ่งข้อความที่ตนไม่รู้ เช่นกล่าวถึงเรื่องสมเด็จพระสังฆราชสันพระชนม์ เป็นแต่เห็นพระสังฆ์ถือชวดน้าไป ก็เดาว่าพระสังฆ์สร้างพระศัพทอักษรราชการ

๖ เป็นผู้เสริมข้อความที่เป็นจริงให้มากไปกว่าเหตุ เช่นข้อที่กล่าวหาพระยาศรีสุนทรโหว่หาร พัก แต่ครั้งยังบวชเป็นพระศรีวิสุทธิวงค์เป็นพระกรรมวาจาจารย์ของสมเด็จพระสังฆราช เมื่ออุปถัมภ์ครั้งที่สอง ก็เป็นความจริงที่รับรองกันอยู่ทั่วแล้ว แต่นายกุหลาบเสริมว่า มีในจดหมายเหตุโบราณ

๗ เป็นผู้มักง่ายในการใช้ถ้อยคำจำนวน เช่น กรมหมื่นบวรวิรัชดุริยพันธุ์ เรียกเป็น กรมหมื่นบวรวิรัชสุพันธุ์วงศ์ หาได้ใคร่ครองให้ถ่องแท้ก่อนไม่

แต่ประวัติสมเด็จพระสังฆราชทั้งสองฉบับนั้น เป็นเรื่องประกอบ
ด้วยโทษ ไม่ควรเป็นที่เชื่อถือ ๓ ประการ ปนคละกันอยู่แทบทั้งนั้นไป คือ

๑. เท็จไม่มีมูลทีเดียว เช่นกล่าววงศ์เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์
เป็นต้น

๒. เท็จปนจริง คือ คำความจริง แต่ถึงความจริง เช่นกล่าว
วงศ์สมเด็จพระสังฆราช โยงเข้าเป็นเชื้อสายของเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์
เป็นต้น

๔. จริงปนเท็จ คือ คำความจริง แต่ถึงความเท็จ เช่นกล่าว
เรื่องสมเด็จพระสังฆราชแปดพระปริยัติธรรมได้ ๘ ประโยค แต่ครั้งยังเป็น
สามเณร ซอนเป็นความจริงที่รู้กันอยู่ แต่ข้อที่กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอุปถัมภ์เป็นต้นนั้น เป็นความเท็จ

นอกจากนี้ยังมีข้อที่กล่าวไม่สมต้นล้มปลาย ซึ่งต่อความเท็จของ
ผู้เรียงอีก เช่นกล่าวถึงเรื่องอาจารย์อ่อนพาดสมเด็จพระสังฆราชไปหาพระ
ครูที่ดป่าโมกข์ แต่ถวายตัวแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
บางแห่งก็ว่าที่วัดบวรนิเวศวิหาร บางแห่งก็ว่าที่วัดราชาธิวาส

แต่เหตุชักนำให้นายกุหลาบกดค้างทุนพิมพ์หนังสือนี้ แลกดตำนำทูล
เกล้า ๆ ถวาย ก็แต่เห็นชัดอยู่ว่า ถ้าหนังสือนี้ได้แจกในวาระพระเมรุที่ดี
หรือแม้ไม่ได้แจกแต่เก็บเงินบอญักดี หนังสือนี้ก็ได้ชื่อว่าได้ความรับรอง
ว่าเป็นจริง หรือไม่ปรากฏว่าเป็นเท็จ นายกุหลาบจะได้ ถู้อเอาโอกาส
นั้นไว้เป็นข้อเลี้ยงของตน แลได้เปิดเผยเรื่องนี้ ๆ อันประกอบด้วย

โทษไม่ควรเชื่อฟังในหนังสือพิมพ์ ดวงให้มหาชนเชื่อถือ เพื่อหาผลประโยชน์เข้าตัว คดีการณที่เปมาแล้วในหนหลังแต่ยังกำลังเป็นอยู่ในบัดนี้

เมื่อได้ส่วนได้ความชัดฉนั้นแล้ว จึงพร้อมกันวินิจฉัยว่า ประวัตต์สมเด็จพระสังฆราช ทั้งในสมมุติพิมพ์ ที่นายกุหลาบทูลเกล้า ฯ ถวาย ทั้งในสยามประเภทเล่ม ๔ ตอนที่ ๓๐ นั้น ไม่ควรเป็นที่เชื่อฟังของคนทั้งปวง มีข้อความพิสดารแจ้งในคำวินิจฉัยของกรรมการ พร้อมทั้งคำพยานแตรรายการสืบส่วนที่ถวายมาพร้อมกันนี้ แตนายกุหลาบทูลเกล้า ฯ ถวายหนังสือแต่คงเรื่องทีตนร้อยยี่เต็มใจว่าประกอบไปด้วยความมีเท็จ ฉบับหนึ่งแดงใจกล้าเท็จ เบ็ดเผยในสยามประเภทฉบับนั้น แสดงอาการให้คนทั้งหลายเข้าใจไปว่า ตนได้ทูลเกล้า ฯ ถวายเรื่องทีพิมพ์ไว้ ในนั้น ซึ่งประกอบด้วยความเท็จจุกกัน อีกฉบับหนึ่งด้วย เช่นนี้ได้ชื่อว่าหมิ่นต่อพระบรมเดชานุภาพ เป็นความผิดใหญ่ของนายกุหลาบอีกส่วนหนึ่ง ซอนต้องอาไศรยพระมหากษัตริย์เป็นที่ตั้ง จะควรลดฐานไว้ สุดแต่จะทรงพระมหากษัตริย์

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

(ลงพระนาม) อาตมภาพ กรมหมื่นนริศรานุวัดติวงศ์

(ลงพระนาม) ข้าพระพุทธเจ้า นเรศวรฤทธิ์

(ลงนาม) ข้าพระพุทธเจ้า พระยาศรีสุนทร ไหวหา

ประกาศเรื่องประวัติสมเด็จพระสังฆราช

ที่นายกุหลาบเรียบเรียงลงพิมพ์จำหน่ายที่กรุงเทพฯ ๑ ถวาย

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ๑
ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ได้ทรงสังเกตเห็นหนังสือเรื่องต่าง ๆ ที่
นายกุหลาบเจ้าของหนังสือพิมพ์สยามประเภท เรียบเรียงลงในหนังสือ
สยามประเภทมานานแล้ว ว่าเป็นเรื่องที่มีความเท็จประปรายโดยมาก
แทบจะทุกเรื่อง ถ้าแม้ว่าผู้ที่มีความรู้ได้อ่านหนังสือสยามประเภทแล้ว
ก็อาจจะรู้ได้ว่าเรื่องใดมีความเท็จประปรายเพียงใด เว้นไว้แต่ผู้ที่ไม่
มีความรู้เท่าถึงก็คงจะสำคัญเข้าใจ ว่าเรื่องราวเหล่านั้นเป็นความจริงทั้งสิ้น
แต่ทรงพระราชดำริเห็นว่า ไม่ได้เป็นสำคัญอันใดจึงมิได้ทรงเอาเป็น
พระราชธุระ ครั้นเมื่อก่อนที่จะเชิญพระศพสมเด็จพระสังฆราชไปพระราชทาน
เพลิงที่พระเมรุท้องสนามหลวงนั้น นายกุหลาบได้นำหนังสือพิมพ์เป็นเรื่อง
ประวัติสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งนายกุหลาบได้เป็นผู้เรียบเรียงเองขึ้นทูล
เกล้า ๑ ถวาย ๒๐๐๐ เล่ม โดยประสงค์ว่าสำหรับจะให้เป็นของ
พระราชทานแจกในงานพระเมรุ เมื่อได้ทอดพระเนตรเนื้อความในหนังสือ
นั้นแล้ว ทรงพระราชดำริหะเวงว่านายกุหลาบจะเรียบเรียงขึ้นโดยความเท็จ
ความเดาของนายกุหลาบเองดุจดังหนังสือเรื่องอื่น ๆ ที่นายกุหลาบเรียบเรียง
ลงในหนังสือสยามประเภทนั้น เพราะมิถอยคำอันไม่น่าเชื่อถือเป็นอันมาก
ไม่ควรเป็นของพระราชทานแจกแก่ศิษย์หาทั้งปวง ถ้าคนอื่น ๆ ทั่วไป
อนึ่งสมเด็จพระสังฆราชก็นับว่าเป็นมหัตกเป็นประธานแด่เป็นที่นับถือ
ของคนเป็นอันมาก หากสมควรจะให้ผู้กล่าวประวัติของท่านไว้ โดยความ

คดีอนคตาศักจากความจริง พาให้คนทั้งหลายดุ่มหลงเชื่อถือว่าเป็นความจริงไม่ ส้มควรจะไต่สวนให้ได้ความปรากฏไว้ว่า นายกุหลาบได้กล่าวเท็จเพียงไร จริงเพียงไร

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ซึ่งเป็นเจ้าคณะใหญ่ในพระสังฆราชมยุตินิกายพระองค์หนึ่ง พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์พิบูลย์ ซึ่งเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่พระองค์หนึ่ง กับพระยาศรีสุนทรโวหาร เจ้ากรมพระอาตักษณ ซึ่งเปนบุตรพระยาศรีสุนทรโวหาร (พัก) ผู้หนึ่งเปนกรรมการเรียกตัวนายกุหลาบกับเรื่องราวที่ไปมาไต่สวนให้ได้ความตลอด

บัดนี้กรรมการไต่สวนเสร็จแล้ว นำรายงานในการที่ได้ไต่สวนนั้นกราบบังคมทูลพระกรุณาเป็นอันได้ความว่า หนังสือประวัติสมเด็จพระสังฆราชที่นายกุหลาบเรียบเรียงนี้มีความเท็จกระบวนไปตลอดทั้งเรื่องความแจ้งอยู่ในคำวินิจฉัยของกรรมการที่โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งไว้ข้อไปนี้แล้ว (๑)

ข้อที่นายกุหลาบกล่าวหาญเรียบเรียงหนังสือ อันเปนความเท็จจริงนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายดังนี้ นายกุหลาบมีความผิดควรรับพระราชอาญาถึงจำคุก แต่ทรงพระกรุณาอยู่ว่านายกุหลาบเป็นคนชรามีอายุมากแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานโทษจำคุกให้เป็นแต่ภาคทัณฑ์ไว้

ห้ามอย่าให้ใครเชื่อถือเรื่องประวัติสมเด็จพระสังฆราช ที่นายกุหลาบนำความเท็จมาเรียบเรียงลงพิมพ์ไว้สืบไป

ประกาศมาณวันที่ ๑๒ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๐ เป็นวันที่ ๑๓๘๗๐ ในรัชกาลปัตยุมันนี้

(๑) คือคำวินิจฉัยของกรรมการซึ่งพิมพ์ไว้ข้างต้น